Erazmas Stela

APIE PRŪSIJOS SENYBES

ERAZMAS STELA

APIE PRŪSIJOS SENYBES

Iš lotynų k. vertė
MINTAUTAS ČIURINSKAS

Įvadą ir komentarus parašė
GINTARAS BERESNEVIČIUS

AIDAI
2004

UDK 943.1(093)
St-146

Versta iš:
Erasmus Stella. *De Borussiae antiquitatibus, 1518*

Knygos leidimą parėmė
LR Kultūros ministerija

ISBN 9955-445-79-3

T U R I N Y S

ERAZMAS STELA IR JO *DE BORUSSIAE ANTIQUITATIBUS*

Erazmas Stela gyveno Reformacijos išvakarėse, Renesanso sklidimo šiaurėn metu; jo gyvenimas ir mąstymas buvo kupini entuziazmo, smalsumo ir ideologijos. Nors nepasiekęs Renesanso didžiavyrių lygio, jis turėjo pretenzijų į universalaus matymo ir vertinimo charizmą. Pretenzijos liko pretenzijomis, ir Stela nelaimėjo ko troško – minties ir išminties aukštumos liko jam užvertos; tačiau entuziazmas ir renesansiniai užmojai leido jam nušvisti keliais skirtingais blyksniais. Stela nebuvo eilinė asmenybė – jis sukosi aukštuomenėje, buvo burmistras, mokė kunigaikščius, rašė jiems. Tačiau jis ir liko žinomas Saksonijos bei Rytprūsių zonoje; jo veikla apsiribojo keliomis vokiečių kunigaikštystėmis, bet dėl Stelos darbo tematikos jo kronika naudojosi XVI a. Lietuvos šviesuoliai, ieškoję Lietuvos šaknų, tarkime, Motiejus Stryjkovskis, vėliau dar daug kas per tarpines grandis (Luką Davidą) ar tiesiogiai, ir taip iki

pat XX a., kai Stela tapo ginčų ir susidūrimų objektu. Pažengusi pozityvistinė istorinė metodologija atmetė visą Stelą, o jį visą kaip gryną tiesą priėmė romantikai mitologijų kūrėjai ar atkūrinėtojai. Iš esmės ginčas dar nesibaigęs; gal dėl to, kad abi pusės – ir kritikuojanti, ir adoruojanti – savaip teisios.

„Stella" lotyniškai reiškia žvaigždė, tai vardas, kuriuo norėjo būti vadinamas Johannas Stulleris, baldžiaus sūnus iš Leipcigo, kurio pavardė, lietuviškai „kėdžiadirbys", be abejo, skambėjo kiek prasčiau nei Johanno pasirinktasis *Erasmus Stella, Libanothanus*. Šis vardas atspindi visą Stelos asmenį ir rodo, kaip snobiškai iššokti virš kilmės, tapti savu kunigaikščių ir aristokratų aplinkoje; bet Stela jei ir nežėrėjo intelektu, savo darbus nudirbdavo. Iškeltas užduotis jis įvykdydavo, ir žinojo, kaip dirbti pagal užsakymą. Buvo išsilavinęs, tačiau nevaldė minties; mintis jį nešdavo svajonės link, svajonė – prie falsifikacijos, daromos lyg žaidžiant, lyg renesansiškai kūrybiškai apsvaigus rekonstruojant antikinę vazą; tačiau vaza išeidavo visai kitokia – būtent dėl polėkio pertekliaus. Ir dar – bent jau „Apie Prūsijos senovę" rašydamas, jis gerai žinojo, kad šita senovė negali būti kitokia nei dabartis – germaniška. Stela yra bene labiausiai „nacionalistinis" Prūsijos

kronikininkas; tačiau tokia buvo jo aplinka ir realiai politinė tikrovė. Vokiečiai budo, jiems reikėjo atminties, o iki klasicizmo dar buvo toloka. Stelos darbus iš esmės nulėmė ir vokiečių „bendro germaniško" tapatumo paieškos. Daugybėje kunigaikštysčių bei grafysčių tai atrodė aktualu, ir savitas Stelos pangermanizmas buvo visiškai suprantamas.

Tai buvo perdėm pasaulietinis pangermanizmas. Kunigaikščių ideologija, kultūrtrėgerių savimonė, amžinosios Germanijos pėdsakų paieškos baltų žemėse; teutonams nusėdus Marienburge ir Karaliaučiuje, supasaulėjus, religija nebegrindė Ordino pamato. Lietuva buvo katališka, niekur nereikėjo veržtis, Ordino veikla nebeturėjo prasmės. Jis nebeturėjo ir teisės čia būti, jam ėmė trūkti dabarčiai, XVI a. pradžiai, tinkamos germaniškos savimonės. Pagrįsti ja Ordino vokiškumą senose germaniškose žemėse – ir buvo Stelos užduotis. Jis netapo universaliu veikėju, tačiau liko renesansinis nacionalistas. Tuo pat metu LDK kilo lietuvių nacionalizmas, nors ir pavienių šviesuolių galvose, bet tai buvo natūralus renesansinių ir reformacinių įvykių pažadintas kreipimasis į etnosus, kaip tam tikrus tęstinius darinius, kurie ne tik turi teisę gyvuoti, bet ir būti labiausiai proteguojami savo teritorijose. Vėliau

ši banga smuko, tik XVIII a. Vokietijoje, Austrijoje-Vengrijoje bei XIX–XX a. Lietuvoje vėl atgimė nacionalistinės ideologijos ir Lietuvoje – vėl prisimintas Stela, drauge su kitais autoriais, kurie, keldami istorikų įtarimus ar pajuoką, žadino nacionalinę savimonę, palaikomą romantikų poetų ir romantikų istorikų. Iš dalies pasikartojo XVI a. situacija, tik tautos buvo kitos.

Erazmas Stela gimė Leipcige. Gimimo metai nežinomi. 1470 m. Leipcigo universitete jis ėmė studijuoti mediciną ir filosofiją. 1483 m. tapo filosofijos magistru, 1488 m. – filosofijos fakulteto asesoriumi. Toliau lavintis jis pasuko į Italiją, kur Bolonijoje mokėsi pas mokslingumu garsėjusį Giovanni Garzo, įgijo daktaro titulą ir kaip tik Italijoje prigimtąją pavardę pasikeitė į gražiau skambančią lotynišką Stella. Grįžęs iš Italijos, jis apsistojo Cvickau mieste, kur 1501 m. tapo miesto tarybos nariu, 1513 m. buvo išrinktas burmistru, bet po kelerių metų atsisakė šių pareigų ir atsidėjo privačiam gyvenimui, vertėsi gydytojo praktika, sukrovusia jam nemažą turtą. Stela mirė 1521 m. balandžio 2 d.

Amžininkų nuomonė apie Stelą buvo pakankamai gera, jis laikytas senovės specialistu, prie tokio vertinimo prisidėjo ir jo pomėgis traukti nežinomas

kronikas, falsifikuoti istoriją, prikišant į ją nežinomų ir negirdėtų vardų, kartais daugiau nei naiviai etimologizuojant, kartais prie Antikos autorių kompiliacijų pridedant tariamai iš jų pačių paimtus fragmentus, tačiau taip ir nerastus Herodoto, Plinijaus ar Ptolemajo raštuose. Pridėti ir pagrąžinti Stela mokėjo visai neblogai, antikinius šaltinius jis gal ir išmanė, bet nepagarba jiems buvo ar bent šiandien yra sunkiai suprantama. Galbūt Stelai magėjo sujungti antikinę ir vokiškąją istorijas, užpildyti spragas Antikos raštuose, šiaip ar taip, jo mentalitetas čia buvo paslankus. Istorinė tiesa buvo pritempiama iki poetinės tiesos, ir atvirkščiai. Apskritai toks buvo istorinis laikas, o istorija buvo tokia, kokios tam laikui reikėjo. Daugelis hiperkritikų, prikaišiodami Stelai dėl laisvo naudojimosi šaltiniais, nelabai pastebėjo, kad kiekvienas laikotarpis turi savo istoriją ir savitos istorijos poreikį. Europos Šiaurei reikėjo savos antikos – ji ir buvo sukurta. Poreikis daro istoriją, visuomenės užsakymas – istorikus, ir kokia visuomenė bei jos problemos, tokie ir istorikai. Šiaurės Europai trūko ūkuose skendinčios priešistorės, iki kurios prisikasti tebuvo galima arba per legendų miglas, arba – kuriant viską nuo pradžių, renčiant iš elementarių statybinių plytelių – vietovardžių,

antikinių užuominų, perdirbtų vientisos istorijos labui, ir panašių dalykų.

Pagrindinis Stelos veikalas buvo „De rebus ac populis orae inter Albim et Salam, Germaniae flumina, Erasmi Stellae Libanothani Commentarii“; savo kraštiečiams jis pateikė ir poetinę šio darbo versiją – 325 lotyniškomis eilutėmis parašytą pro Cvickau tekančios Muldės upės pakrančių istoriją. Leipcigo apylinkių gyventojus Stela kildino iš paslaptingos senosios Libanotų, *Libanothi* tautos, pagal kurią ir pats pasivadino *Libanothanus*. Hartanai, *Harthani* turėjo duoti pradžią Hartzui, kamanai, *Cammani* – Chemnitzui, koldai, *Coldui* gyveno prie Kolditzo. Savo šaltiniais jis skelbė neegzistavusias kronikas, primityviomis etimologijomis gamino tautas. *Falco, Glauco, Pleminca* tapo Falkensteino, Glauchos, Plenitzo įkūrėjais. Galimas dalykas, Stela čia pasirėmė ir kažkokiomis vietinėmis naiviomis legendinėmis etimologijomis, kurios žinomos kiekvienoje Europos apylinkėje ir mieste. Jas jis ir galėjo panaudoti, bet vargu ar jo kūrybos laisvę ribojo legendos. Jis jas ir vartojo, ir gamino, kartais net griebdamasis falsifikacijų poetinės istorinės teisybės labui. Tačiau Stela nebuvo toks vienintelis. Pritrūkus argumentų, leidžiančių nustatyti vieno ar kito miesto

įkūrėjus, graikai savo mitologijoje nusikaldavo dar vieną dievą ar herojų, kurio vardas atgaline data būdavo išvedamas iš paties miesto vardo; taip pat jie elgėsi ir su protėvių vardais – paprasčiausiai juos nusikaldavo iš vietovardžių. Tai yra pats blogiausias variantas, nes keli autentiški elementai iš jam tikėtinai žinomų legendų ar folkloro, ar gal net išties egzistavusių rankraščių (kurie, kad ir senesni, patys galėjo būti panašiai sukurti) visiškai prasmego jo privačiose konstrukcijose. Tarkime, Cvickau miestui jis sumąstė lotynišką atitikmenį *Cygnea* ir pasakojo, kad Heraklio ir Elbės upės sūnus Cygnas buvo pirmasis šių apylinkių valdovas. Dar įdomiau – buvo atrastas net Cygno dukters Svanhildos kapas su pranašingu antrašu apie garbingąjį Cvickau burmistrą – Svanhilda ant antkapio buvo iškalusi įrašą, jog kai Stela taps Cvickau burmistru, miestiečiai atrasiantys jos kapą. 1516 m. rekonstruojant Cvickau rotušę, Stela liepė joje atvaizduoti miesto pradininkus Cygną ir Svanhildą. Tokių pokštų su įrašais ir radiniais Stela dar iškrėtė ne vieną. Ludvikas Jucevičius ir Teodoras Narbutas XIX a. irgi rado kiek daugiau, nei buvo galima rasti. Tačiau stovylėlės ar įrašai vis dėlto buvo skirti įrodyti, kad jų pasakojimai neprasilenkia su daiktų ir faktų tiesa. Kaip ten bebūtų,

Jucevičius – gana patikimas folkloristas, o kur jo perdėta, matyti; dar labiau tai tinka Narbutui – pagausėjus žinių apie senąją kultūrą ir atsiradus naujų metodologijų, aišku, kas yra klastotė, kas pridėta, o kas siejasi su bendru baltišku mitologiniu-folkloriniu lauku. Stelos atvejis nebuvo vienareikšmis. Jis statė istorijos pastatą, plytos buvo nesvarbios, kur jų trūko, jis be skrupulų lipdė savas. Tačiau dabar artėjame prie aplinkybių, kurios Stelą atvedė prie Prūsijos ir jos legendų.

Nuo 1507 m. prie tos pačios Muldės upės stovinčioje Rochlitzo pilyje su savo prašmatniu dvaru įsikūrė Vokiečių ordino didysis magistras Saksonijos hercogas Fridrichas. Jis pasitraukė iš Prūsijos, norėdamas atitolti nuo vasalinės priklausomybės Lenkijos karaliams ir surengti vokiškąją opoziciją prieš Lenkiją, remdamasis savo broliu, Saksonijos hercogu Jurgiu bei kitais Vokietijos didžiūnais. 1508 m. į savo naująją rezidenciją magistras pasikvietė Pomezanijos (Pamedės) vyskupą Jobą von Dobenecką, tapusį artimiausiu jo patarėju. Su Dobenecku Stela buvo pažįstamas ir pastarasis buvo viešėjęs Stelos namuose. Stela sukūrė nedidelį traktatą apie brangakmenius ir paskyrė jį vyskupui, tikėdamasis, kad šis veikalėlis atkreips ir didžiojo magistro her-

cogo Fridricho dėmesį. Stela buvo mielai įleistas į magistro lobyną, kuriame, be kitų dalykų, buvo ir Prūsijos turtų pavyzdžiai, taip pat hercogams dovanotos keistenybės ir brangios dovanos. Stela su didžiuoju magistru pasikeitė bendrais prisiminimais apie studijas Italijoje – Fridrichas jaunystėje studijavo čia tuo pačiu metu, tik Sienos universitete, ir, kas be ko, susirašinėjo su buvusiu Stelos mokytoju Garzu. Stela nesunkiai įsisuko į didžiojo magistro aplinką Rochlitco rūmuose; čia išgirdo ir apie pačią Prūsiją, Ordino istorijas ir politines savo metų bei praeities peripetijas. Jis bendravo su išsilavinusiais žmonėmis, ilgą laiką gyvenusiais Prūsijoje ir gerai žinančiais prūsiškas realijas. Stelai turėjo kilti mintis parašyti veikalą apie Prūsijos gamtą ir praeitį, Ordino atėjimo priešistorę ir patį Ordiną. Gal tai ir būtų likę ketinimai, jeigu ne jo globėjas Dobeneckas, rimtai paskatinęs Stelą šiam darbui. Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika“ buvo jam gerai prieinama ir gerai žinoma, be to, jis rėmėsi antikiniais autoriais. 1510 m. buvo parašytos dvi iš numatytų 8 knygų, tačiau mirė magistras, o Stelos globėjas Dobeneckas išvyko atgal į Prūsiją. Pirmos dvi knygos ir pasirodė Bazelyje 1518 m. – *Erasmi Stellae de Borussiae Antiquitatibus Libri duo.*

ERAZMO STELOS ŠALTINIAI

Knygos pratarmėje Stela išvardija autorius, kuriais remsis, ir išties šių autorių fragmentai susekami. Lengva matyti Petro Dusburgiečio perpasakojimus. Jordanas, Ptolemajas, Plinijus ir kiti autoriai perpasakojami iš esmės teisingai, tačiau jiems kartais prikergiama tai, ko jie nesakė, pavyzdžiui, Ptolemajas boruskų nesiejo su prūsais, bet Antikoje buvo žinoma tautų iš Tanaidės aukštupio migracija. Strabonas apie Prūsiją neužsiminė. Matyti, kur Stela kompiliuoja Vulsftaną ir Adomą Bremenietį, kur cituojamas Dusburgietis, kai kas primena Joną Dlugošą, nors jo Stela tarp naudojamų autorių necituoja ir nenurodo, tačiau tikėtina, kad kas nors jam pasiūlė išrašą ar žodinį perpasakojimą apie prūsus ir lietuvius, konkrečiai puotavimą miškuose mirusiųjų garbei – tarp Prūsijos vienuolių ir didikų Lenkijos kronikos negalėjo būti nežinomos. Tuo pačiu metu tai, kas primetama Stelai, – būtent tai, kad didžiąją dalį jis nusirašęs nuo Petro Dusburgiečio, kaip kad daro Wilhelmas

Mannhardtas (LPG, 181), neišlaiko kritikos. Jis remiasi aibe žinomų autorių, tiesa, kartais nemokšiškai, kartais pernelyg skubotai, kartais „nukąsdamas" senųjų autorių frazes ir prisiūdamas jau prūsiškus fragmentus. Tačiau tokios vietos aiškiai matomos. Ir tai ne tiek nesąžiningumas, kiek veikiau noras suvesti palaidus galus į kažkokią Prūsijos priešistorės versiją.

Kad Stela nebuvo patologiškas melagis, o savo meto istorikas, dirbęs, beje, dvaro užsakymu, vyskupui prižiūrint ir didžiajam magistrui neabejotinai funduojant, taigi ir koreguojant, liudija ir tai, jog jis nutyli pasinaudojimą Jonu Dlugošu, o iš Dusburgiečio neperima tokio fantastiškai patrauklaus objekto kaip Romovė, taip pat Krivio, Dusburgiečio Romovės ir Romos, krivio ir popiežiaus palyginimo. Jis žinojo Dusburgietį, bet minėjo tik tai, kas jam buvo reikalinga ir naudinga Ordino istoriografijai. Stelai nebūdingi istoriko skrupulai. Ordinas atėjo į etniškai tuščią, kultūriškai, religiškai bevertę vietą, o prūsų etnosas buvo ne kas kita, kaip istorinis nesusipratimas germanų žemėse, kurį ištaisė teutonai.

Matyt, tai lėmė pasikeitusios politinės ir ideologinės aplinkybės. Jau XV a. viduryje Ordinas iš esmės nebegalėjo pateisinti savo egzistavimo – aplink

nebeliko pagonių. XV a. viduryje Ordiną ištikusią tapatumo krizę pastebi vokiečių istorikai[1]. Stela vykdė politinį užsakymą – jo ideologinis pagrindas turėjo būti teutonų veržimasis, žemių užėmimas, remiantis protėvių valdos teise. Kadaise Prūsijos teritorijose gyveno germanai, tad teutonai, remdamiesi Stelos ideologija, tiesiog privalėjo atsiimti žemes. O prūsai, kuriuos jis kildino iš Pauralės, esantys tokie patys ateiviai į šias žemes, nuo seno čia rungęsi su germanais. Lietuvius Stela aprašo kaip alanus, taigi irgi atvykėlius klajoklius „be vietos“.

Daug daugiau, nei žinomi šaltiniai, Stelos veikale užima medžiaga, kuri vėliau pasikartos Grunau „Prūsijos kronikoje“ ir abu šiuos veikalus kompiliuojančiame Luko Davido darbe. Esama ir dalykų, žinomų vien tik Stelai. Pavadinkime tai istorinių ir chronologinių nesusipratimų aibe, kuria jam sunkiai sekėsi užtaisyti spragą tarp alanų ir prūsų istorijos bei Ordino atsikraustymo. Tai išties tamsus miškas. Ir čia apstu chronologinių šuolių ir nesąmonių. Tačiau mus domina ne tiek akivaizdūs istoriniai riktai, kiek tai, ką Stela perima iš legendinės-žodinės prūsų tradicijos. Ką atmeta, aišku – Romovę, Krivį, – ir tai

[1] Bookman H., *Vokiečių ordinas. XII jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2003, p. 180–181.

liudija, kad jam nereikėjo viešpataujančios pagonybės inkliuzų – per daug jie buvo masyvūs, net tie trupiniai iš Petro Dusburgiečio.

„Taip pat daug ką esu išgirdęs“ – praneša jis „Pratarmėje“, bet to pasakymo nedetalizuoja. Tas „daug kas“ galėjo būti išgirsta iš Pamedės vyskupo, artimo bičiulio ir globėjo Jobo, kuris, kaip Prūsijoje gyvenęs ir su savo ganomaisiais kontaktus tikėtinai palaikęs žmogus, turėjo kažką žinoti apie prūsų legendas. Tiesa, tokių žmonių didžiojo magistro aplinkoje buvo, negalėjo nebūti, o susidomėjimas Antika, senove ir praeitimi leido gana laisvai šnekėtis, aiškintis ir klausinėti.

Stelos veikale išskirčiau kelis sluoksnius, kurių kiekvienas turi ir savo stilistiką, ir šaltinių užnugarį. Viena – įmantri ir suraizgyta prakalba, norinti trykšte trykšti antikiniu renesansiniu stiliumi; to stiliaus Stela neišlaikys, vėliau tekstas bus daug paprastesnis. Tai iš dalies natūralu. Jis pereina prie istorinio pasakojimo ir toliau kompiliuoja kaip eilinis istorikas; čia neįskaičiuojame klaidų, kaip ir netikslaus – tyčia ar ne – citavimo iš atminties. Mums šis sluoksnis nėra pernelyg svarbus, be to, jį šiek tiek apžvelgėme komentaruose.

Labiau norėčiau apsistoti ties dalykais, kurie

Stelos paskelbiami pirmąsyk, ir iki to laiko nėra girdėti. Pirmas išskirtinas sluoksnis – vėliau ne vieno autoriaus pasigautas ir panaudotas, tačiau sunkiai verifikuojamas sluoksnis – pavadinkime jį *sluoksniu* Y.

Jame yra dalykų, kurie Ṡtelos pranešami kaip tiesa, tačiau juos patikrinti neįmanoma, nebent kruopščiai analizuodami galėtume susigaudyti, kuris šio sluoksnio teiginys mažiau įmanomas už kitą, o kuris gali siūlyti verifikacijos perspektyvą. Pirmiausia Y sluoksniui priklauso Stelos teiginys apie lietuvių kilmę iš alanų ar dar konkrečiau, kad lietuviai ir yra alanai, anksčiau pajudėję į Tautų kraustymosi žygius, vėliau sumušti, išsiskirstę į Ispaniją bei Baltijos pakrantes (pridėkime – ir likę Kaukazo prieškalnėse osetinų protėviai), ir vienos kartos gyvenimą praleidę su etniškai artimais prūsais, jų išguiti į buvusią tėvynę Lietuvą.

Antras Y sluoksnio teiginys – apie prūsų protėvių atsikraustymą nuo Uralo prieškalnių. Iš principo abu teiginiai gali būti tikrinami, verifikuojami, tačiau jų negalime visiškai nei įrodyti, nei paneigti. Būta sąlygų, kuriomis (galbūt) baltiška gentis iš Valdajaus aukštumų ar baltų keturkampio šiaurės rytų periferijos galėjo atsikraustyti į Prūsijos teritoriją. Būta ir laikotarpio, būtent IV a. po Kr. pabai-

ga – V a., kai alanai buvo įtraukę daugybę genčių ir šiaurėje užgriebę baltiškas gentis. Tikėtinas vienos tokios alanų įtrauktos genties grįžimas į Lietuvą. Lygiai kaip ir grįžimas per Prūsiją, iškilus konfliktams su gausiomis vietinėmis gentimis. Pati gentis, Videvučio ir Litalalano gentis, galėjo savęs ir neįvardyti kaip „alanų", tačiau jos dalyvavimas kokioje nors „alaniškoje" konfederacijoje senbuviams galėjo leisti juos vadinti „alanais". Tai tikėtina, bet nesietina su ankstesniais liudijimais.

Trečias liudijimas priskirtinas Y sluoksniui – prūsų sąjungai su sūduviais. Atrodo, Stelai taip reikia paaiškinti, iš kur prūsai įgijo savo religingumo bruožus ir „šiokią tokią" kultūrą, leidusią jiems visai neprastai kariauti su germanais, lenkais ir vėliau kurį laiką su teutonų organizacija.

Prie Y šaltinių grupės priskirtume ir Stelos informaciją apie briedžių garbinimą Prūsijoje – nieko neįtikėtino čia nebūtų, nors jokio panašaus liudijimo nerandame nei lietuvių, nei prūsų folklore, tačiau juk žinome briedės ar briedžio figūrėlę, vieną archaiškiausių, dar akmens amžiui priklausančių kultinių dirbinių Lietuvos pamaryje.

Taigi minėti dalykai nėra neįmanomi. Tačiau vargu ar juos galima suvokti kaip mitologinį legen-

dinį ultimatumą; veikiau kaip tradicijos atspindį. Tokias žinias Stela galėjo gauti per užstalės pokalbius ar išgirsti kaip anekdotus, versijas, galiausiai, jei kalbame apie alanus ir boruskus, – sukompiliuoti pats, nuo ko jie nepasidarytų patikimesni. Y duomenų bazė – tai perspektyvi, peno apmąstymams duodanti aklavietė. Ji labiau buvo Stelos pokalbių su didžiojo magistro žmonėmis (kad ir tarnais prūsais) rezultatas, kurį jis pamėgino sujungti į darnią (savo požiūriu) kompiliaciją, o kalbas, nuotrupas, klaidžiojančius stereotipus pateisinti šaltiniais.

Daug sudėtingesnė yra šaltinių bazė, kurią sąlygiškai pavadinsime *X šaltinių kompleksu*. Tai aiški Grunau kronikoje plačiai perpasakotos medžiagos atrankinė kompiliacija; tai gali būti ir liaudies pasakojimų kompiliacija, santrauka, eliminuojant iš jos pasaulietiniam XVI a. pradžios dvarui nebūtinus ar kenksmingus elementus. Stela siekė išaukštinti ne kunigus ar krivius, o didįjį magistrą, ieškoti precedento Prūsijos istorijoje, ir tuo precedentu tapo pasaulietinis valdovas Videvutis, beje, sutvarkęs ir religinius reikalus. Skelbdamas savo ideologiją magistras galėjo remtis tokiu Prūsijos precedentu – vienas valdovas, globojantis religiją, valdovas – karys, valdovas vienvaldis, valdovas – karalius.

Buvo eliminuotas tik vyriausiasis žynys ir kulto centras. Tačiau kai Stelos „Prūsijos senienose" imama kalbėti apie teisinį, lytinį ir politinį prūsų sambūvį su alanais iki pat frazės apie girtavimo sukeltą prūsų išglebimą, tęsiamas tas pats pasakojimas kaip Grunau „Prūsijos kronikoje", būtent lytinis nesirinkimas, laukinis gyvenimo būdas, vaikų gausa. Tai imama iš Divano pasakojimo (II traktato 1–3 skyriai); teisyno pasirinktinis atpasakojimas, medžiaga apie midų, vietinių gyventojų sukilimą imama iš II, 3 – poskyrių; elementai apie šeivamedį, ąžuolą, ugnį – tai Grunau kronikos III, I, 3 pradžia. III, I, 1 – tai pasakojimas apie Videvučio išrinkimą karaliumi, tačiau be jo brolio krivio kirvaičio Brutenio epizodo. Taigi Stela remiasi tuo pačiu šaltiniu, kaip ir Grunau.

Po to nuo Stelos fragmento apie Prūsijos dalybas, medžiaga, tik suprimityvinta, imama iš to paties šaltinio, kaip ir Grunau kronikos IV traktato 1 skyrius, kuris, palyginti su Stelos, yra milžiniškas, tačiau Stela kalba apie dalybas tik tarp keturių sūnų. Tiesa, ir jis pasakoja apie vyriausiojo sūnaus Litalalano išvijimą į Lietuvą, bet Grunau nešneka apie kažkokius kivirčus, ir Lytpho, kaip Grunau vadina vyriausiąjį Videvučio sūnų Litalaną, ne brolių išve-

jamas, o tiesiog „gauna žemes" apytiksliai piečiau dabartinės Lietuvos, aplink Gardiną. Tačiau ir Grunau, ir Stelos medžiaga byloja apie Lietuvos pradininko Litalalano-Lytpho eliminavimą iš Prūsijos, tik viena legendos forma yra šiek kiek mandagesnė.

Galime drąsiai teigti, kad šaltinis X yra bendras ir Grunau, ir Stelai. Grunau jį pamini – tai pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono kronika iš pirmųju XIII a. dešimtmečių (Kristijonas ne tik buvo Prūsijoje ir kurį laiką atvertinėjo prūsus, tačiau ir buvo patekęs pas juos kaip įkaitas, turėjo progų susipažinti su tradicija daugiau nei reikia, kaip ir progų išmokti prūsiškai).

Nė vienoje vietoje Stela neužsimena apie vyskupo Kristijono kroniką, o Grunau ją nuolat mini ir uoliai perrašinėja.

Norint nustatyti, ar Stela turėjo kroniką, jo tyla šiuo klausimu gali būti labai daugiareikšmė. Ir naudodamasis šaltiniu, jis jį perduodavo ne patikimai ar ne visą (neperteikė Dusburgiečio žinios apie krivį). Atrodytų, šis Stelos polinkis trukdo ir mums atpažinti – ar Stela prieš akis turėjo vyskupo Kristijono kroniką, ar sutrumpintą jos atpasakojimą, ar kitą kažkokią versiją, ar tiesiog jam kažkas iš atminties tą kroniką (jos medžiagą) perpasakojo. O gal ta me-

džiaga buvo jam perduota kaip liaudies tradicija, XVI a. pradžioje dar egzistavusi vienu ar dviem rašytiniais egzemplioriais[2] ar keliais legendiniais variantais, priklausomai nuo to, kokia gentis ir koks luomas šią tradiciją išlaikė ilgiau – ir netyčia perdirbo savo naudai. Čia perdirbėjais galima įtarti buvus sūduvius, tačiau jie – autochtonai. Bet greičiausiai tokį įspūdį sukėlė Stelos ideologinis šaltinio X perdirbimas, kur jis tiesiog atmušė krivį, sūduviams suteikė teisę pamokyti atvykėlius prūsus religijos dalykų ir prūsų legendinę valstybę nuo pat pradžių pripažino valdomą pasaulietinio luomo. Taigi pritaikė reikiamam ir norimam precedentui. Prūsiją Stela turėjo paversti germaniška žeme ir stengėsi tai padaryti nuoširdžiai, *Drang nach Osten* dvasia. Vis dėlto jis naudojosi medžiaga, kuri žlugdė tokią ideologiją. Tai šaltinių blokas X. Nepaisant Stelos mokytumo, jis daug labiau sujauktas, nei stilistiškai netvarkingo Grunau tekstas, kurio kalba nors ir prasta, tačiau tvarkinga struktūra.

[2] Turėkime omenyje, kad aibė šaltinių yra sudegę, paslėpti, suirę, pamesti, – ką reiškia vien tai, kad 1525 m. balandžio 23 d. Vokietijoje sukilę valstiečiai nusiaubė Vokietijos magistro rezidenciją, buvusią Horneko prie Nekaro pilyje, – tada buvo sudegintas senasis Vokietijos magistro archyvas. Žr. Bookmann H., *op. cit.*, p. 187.

Grunau jau žinojo Stelos darbą; jam rašant, 1529 m., šis jau buvo miręs (1521). „Prūsijos kronikos“ II, I, 3 paragrafas yra atsakas į Pikolominio ir Erazmo Sterno (suvokietintas Stela – *G. B.*) apie prūsus parašytas kronikas.

Stelos veikalą Grunau taikliai apibūdina kaip panegiriką Ordinui (BRMŠ, II, 89) ir derina Stelos bei vyskupo Kristijono žinias, pastebėdamas, jog pastarasis apie prūsų protėvių įsiveržimą iš šiaurės nieko nerašo, o kai Grunau pamėgina suvesti Stelą ir Kristijoną vienon vieton, jis beviltiškai susipainioja, Norvegiją painiodamas su Rifėjais, Britaniją su Bitinija. Atrodo, kad Grunau rašė sunkiau nei Stela, ir prireikus kompiliuoti, peršokti per temas ar sujungti dvi prieštaraujančias linijas, jo plunksna imdavo tėkšti pernelyg dažnai. Grunau sekėsi ten, kur jis bemaž nuosekliai, jo žodžiais tariant, perrašinėdavo Kristijono kroniką arba kur jis perteikdavo etnografinius faktus bei apeigas, kuriose pats dalyvaudavo ar kurias stebėjo. Šiaip ar taip, po Stelos perdirbimo Grunau iš esmės neatpažino šaltinio X – jis buvo išrankiotas. Gal tai ir buvo kitas šaltinis. Pavadintume jį X 2, turėdami omenyje, kad tokiu atveju Stela naudojosi rašytiniu ar žodiniu sutrumpintu šaltiniu, adaptuota X šaltinio versija.

Apibūdinant Stelos kūrinius, reikia pripažinti, kad jam nebuvo svetimi pritempimai ar falsifikacijos „poetinės tikrovės" vardan, net kai tam reikalui reikėdavo paaukoti istorinę tiesą. Tačiau taip būdavo, kai jam trūkdavo šaltinių ar kai jie visai neegzistavo. Tačiau rašydamas „Prūsijos senienas" po ranka jis turėjo bent vieną autentiškų šaltinių bazę, kurią ir panaudojo – savaip, tačiau ne taip, kad ją paverstų „šiukšlių krūva". Jis paliko galimybę pasirausti savo sukurtoje kunstkameroje. Tiesa, joje esama ir niekų, tačiau esama ir deimančiukų, kurie švieste šviečia mūsų praeities link. Juos tik reikia geriau apvalyti nuo laiko dulkių. Bet toks apvalymas galimas vien kompleksiškai dirbant archeologams, istorikams, kalbininkams, folkloristams, etnografams ir religijotyrininkams.

ERAZMAS STELA
APIE PRŪSIJOS SENYBES

PRATARMĖ

Šviesiausiajam valdovui Fridrichui, Dieviškosios Mergelės Vokiečių ordino šventosios kariuomenės didžiajam magistrui, Saksonijos kunigaikščiui, Tiuringijos landgrafui, Misnijos markgrafui, Erazmo Stelos Libonotano pratarmė „Prūsijos senienoms"

Bijau, valdove Fridrichai, kad imdamasis giliau ir nuo pačių pradžių tyrinėti Prūsijos istoriją ir čia tarsi iš duobės į teatro sceną iškeldamas iki šiol slypėjusią senovę, aš veikiau iš daugelio susilauksiu juoko, kvatojimo ir net švilpimo nei skaitytojų publikos pritarimo. Viena vertus, dėl to, kad senovė, kaip teigia „Problemose" Aristotelis, byloja apie tokius dalykus, jog atrodo pasakojanti kažką panašaus į senučių pasakas, antra vertus, kad manoma, tartum Prūsijos istoriją, dėl ilgai trukusios barbarybės neturinčią jokių rašto paminklų, pasiglemžė amžinoji tamsa ir ji, nugrimzdusi į pačią Letą, beveik visiškai sukietėjo ir taip sustingo, jog net kaitinama Febo karščiu vargu ar begalėtų atšilti ir vėl tapti pasiekiama saulės šviesai. Tačiau kai šie plepiai orchestroje* pamatys Jūsų Didenybę, šio vaidinimo rengėją, žinodami, kad

aš į šią sceną įžengiau gaubiamas Jūsų šešėlio, susilaikys nuo piktžodžiavimo ir tuoj pat sutramdys pašaipą, jog kartais Tu, išmintingiausiasis valdovas, jų nepalaikytum niektauzomis ir ilgaliežuviais. O jeigu, neišlaikydami pagarbos Jūsų Didenybei, paleistų liežuvius ir imtų plūsti neteisingais žodžiais, net nepanorę nuslėpti pykčio geluonių imtų plepėti, nėra nieko, kas mane galėtų taip išgąsdinti, jog sutrikdyčiau prasidėjusį vaidinimą. Tegul sau šie pašaipuoliai pajuokia, tegul triukšmauja, šaukia, peikia, šmeižia, pagaliau tešvilpia, – kad tik Tau mano vaidinimas atrodytų girtinas, šmaikštus ir teikiantis malonumą. Pasakojama, kad kai Antigenidas, kadaise geriausias muzikos meno žinovas, su deramai šio meno pramokusiu mokiniu išėjo į sceną, o žiūrovai buvo nusiteikę nepalankiai, jis visiems girdint pasakęs: „Man dainuoki ir Mūzoms“. Juk akivaizdu, kad gera pradžia mene net ir be pataikavimo liaudžiai vis dėlto nelieka be teisingo pripažinimo.

Kad pagaliau atsakyčiau tiems, kurie užsipuola istorijas apie tolimą praeitį, neva jose esama mažai tiesos, – taip galbūt atrodo žvelgiantiems naktį arba žlibiams, bet niekas iš tų, kas mato aiškiai ir yra sveiko proto, neabejoja, jog senovę reikėtų labiau vertinti. O kad negalėtų įrodinėti, esą Prūsijos istoriją

užvaldė amžinoji tamsa ir ji jokiu būdu iš ūkanotų senovės tolių nesugrįš į saulės šviesą, tegul prisimena bent tai, kas pasakojama apie Heraklį, kuris, sakoma, iš požemio karalystės į šią mūsų žemės šviesą ir šilumą ištempė trigalvį Kerberą, ir kad Trakijos dainius iš jo pagrobtą Euridikę savo dievišku balsu išvedė iš Tartaro karalystės. Todėl tegul tuščiakalbiai neneigia, kad šiek tiek senovės šešėlio pridengta ir rūdimis aptraukta, net į neįžvelgiamus tolius nublokšta Prūsijos istorija rūpestingai tyrinėjama negali likti neatkurta, neišplėšta iš ūkanotos nakties miglų, nenušvitusi ir neišgražėjusi dienos šviesoje. Juk visi pripažįsta, kad kaip tik toks tyrinėjimas, tai yra stropumas, yra vienintelis, kuriam nelieka nieko nepasiekiamo, nieko paslėpto. Jis iššaukia, iškelia ir atskleidžia visaip užslėptus ar gelmėse glūdinčius dalykus, pasiekia dangų ir prasiskverbia į požemio karalystes, išnaršo jūras, kas tik kur nors slypi – pažeria prieš akis. Tai jis aklam Homerui leido matyti daugiau, negu tūkstantį akių turinčiam Argui, jis Dzeuksidą, niekada nemačiusį Elenos, išmokė ją pavaizduoti tokią gražią, kad jos grožis buvo laikomas vertas, jog dėl jo tiek vargo patirtų Graikija ir griūtų aukštasis Pergamas. Jis Fidiją, kuriantį didingąją Jupiterį vaizduojančią statulą, iškėlė į tokias

aukštumas, kad buvo sakoma: jis iš dangaus pasiskolinęs dieviškumo atvaizdą. Jis taip pat, atstūmęs skląsčius, privertė atsiverti duris, [slėpusias] Prūsijos senienas, ir visas, kurios tik buvo nepasiekiamos, iš slaptavietės išnešė išorėn. Šio pagalbininko dėka jos surankiotos ir išgriebtos iš giliausio Letos upės purvo ir, šiek tiek nuo nešvarumų nuvalytos, pirmą kartą, lyg sugrįžusios iš tremties, pasirodydamos tavo, šviesiausiasis valdove, akims ir žvilgsniui, tave sveikina kaip laimingąjį savo valdovą, garbina kaip tėvynės tėvą. O ką tiktai pasikeitus į gera ar puikiau atrodant dažnai su nuostaba šen bei ten pamato, visa tai priskiria tau ir šventajai kariuomenei, kurios magistras ir net amžinas vadas esi tu. O jeigu aplink tave yra tokių, kurie šiuos neišbaigtus ir nedailius Prūsijos vaizdelius nužvelgs rūsčiai ir pamanys esant abejotinus dėl to, kad šiai aukštajai auditorijai yra parodyti be puošnesnio apdaro ir beveik neaprengti, šiems tebus atsakyta, kad padoriai moteriai netinka dažytis ir naudoti skaistalus, o įtikinamai kalbai – pernelyg kvepėti smilkalais. Logografams palikome [įprotį] pasakoti apie viską kuo patraukliau, bet anaiptol ne teisingiau. Aš šiuose užrašuose Prūsijos senovę aprašiau be apgaulės, atsisakęs visų iškalbos puošmenų, kad, jeigu atsiras

tokių, kurie norėtų Prūsijos istoriją išdėstyti turtingesne kalba, iš čia galėtų paimti tai, ką taip nori išdailinti. Nes ši paprasta kalba lengvai pakęs bet kokį apdarą, kurį tik kas apsivilktų.

O kad šiais mano užrašais, pilnais senovės ir trūnėsių, būtų be išlygų pasitikima, užtikrinu, kad jie kruopščiai sudaryti remiantis žymiausiais istorikais: suprantama, Plinijumi, Solinu, Pomponijumi Mela, Kornelijumi Tacitu, Strabonu, Ptolėmajumi, iš vėlesniųjų – Jordanu (*Gordano*)*, kuris pirmasis aprašė gotų istoriją, mūsų Albertu Didžiuoju, kuris šį [kraštą] pamatė ir apkeliavo, vyskupu Otonu Freisingiečiu*, kuris puikiai aprašė penkių Romos imperatorių žygius, Liubeko kunigu Helmoldu*, kuris, gražiai tęsdamas slavų istoriją, kartu palietė ir prūsiškąją, Biondu Forliečiu*, Enėju Silvijumi ir be šių – visu tuo, kas tik kur nors metraščiuose užsimenama apie Prūsijos senovę; taip pat daug ką esu išgirdęs*. Nes Valerijaus Maksimo raštuose yra vieta, kur nurodoma, kad savo amžiuje sužinoti dalykai yra išsaugomi ir be rašto paminklų perduodami palikuonims, tai yra vien per tėvų tradiciją. Šiuo mokymo būdu dar daug naudojasi hebrajai.

Štai į tokį pamatą remdamasis nusprendžiau, kad gal visai protinga būtų manuosius užrašus išleisti.

O kad iš mano rankų ištrūkę neklaidžiotų kaip beglobiai klajūnai, nutariau juos paskirti garsiausiajam tavo vardui, tiek todėl, jog niekam labiau nedera pažinti Prūsijos istorijos, negu Prūsijos valdovui, tiek dėl to, kad šiais mūsų laikais ir senoji Prūsija naudotųsi tinkama globa. Taigi, garsiausiasis ir nenugalimasis valdove, kai ilsėsiesi nuo valstybinių rūpesčių, taip pat, veikiau pasisotinęs negu pavargęs, nuo senųjų autorių, kuriais aistringai domiesi, dažno skaitymo, patyrinėk bei paskaityk ir sau artimesnius dalykus – čia greitai sužinosi ne tik apie senąsias Prūsijos sienas, bet ir apie įvairius jos gyventojus* (mat dažnai čia būdavo atsikraustoma gyventi spaudžiant kitiems, pranokstantiems gausumu) bei ankstesnius papročius. Jeigu juos palyginsi su dabartiniais, aiškiai bus matyti, kokią jų gausybę šventoji vokiečių kariuomenė iš Prūsijos išvaranti. Galėsi visai teisėtai didžiuotis, kad tėvai tą kraštą, kurį gavo barbarišką, apleistą, atšiaurų, stabmeldišką, bjaurų ir visa ko stokojantį, padarė ir paliko puikų, įdirbtą, civilizuotą, klestintį, kultūringą ir (tai yra svarbiausia) – krikščionišką.

O, nepaprastai laiminga būtų Prūsija, jeigu savo gerovę suvoktų! Valdydamas, šviesiausiasis valdove, pagaliau lengvai suprasi, kaip teisėtai Dievo

sprendimu Prūsijoje vėl apsigyveno germanai, kadangi ji ir yra Germanijos dalis ir nuo pasaulio pradžios, patikimiausių rašytojų liudijimu, germanams skirta [bei jų] apgyvendinta*. Tai kodėl, galvoju, joje vėl nevertai gyvena ir valdo kažkokios kitos tautos?

Rašyti apie šį kraštą, kurio aprašyti dar niekas nėra bandęs, aš ėmiausi ne tiek savo noru, kiek garbingojo vyskupo Jobo iš Pamedės* liepiamas, kad savuoju Marsu prieš kitaip apie Prūsijos žemę ir gyventojus manančius kovočiau lyg gimtuosius namus gindamas, pasiryžęs verčiau žūti negu tingiai atsitraukti. Taigi prašau tave, nenugalimąjį valdovą, gimusį ginklui, kad nesiliautum teikęs pagalbą tokiame dievobaimingame ir teisingame kare, idant suvienytomis jėgomis iš šio tavojo krašto išvarytume visą barbarų šutvę. Nes man nekyla jokių abejonių – jei kovon kils tavasis Marsas, lengvai šią šalį atkovosime iš neteisėtų grobikų. Kad tai, jei tik bus lemta, greitai įvyks, rodo tavosios ir protėvių dorybės bei garsūs tavo tėvo žygdarbiai. Dabar pereikime prie to, kas užsibrėžta.

PIRMA KNYGA

Prūsija – tolimiausia Germanijos dalis, prasidedanti nuo Vislos upės, kuri sudaro vakarinę jos sieną palei Baltijos jūros įlankas, supančias jos šiaurinę pusę, rytuose saulė jai tekanti iš alanų pusės*, pietinę dalį dengia Amaksobijų kalnai*, nuo kurių ją skiria besitęsiantys miškingi kalnagūbriai. Šioje žemėje įvairių gyventojų gyventa. Nes, kaip rašė Jordanas Gotas (*Gordanes Gotthus*), kadaise ją valdė hulmigerijai germanai, kurį laiką jų buvo vadinama Hulmigerija, ir dabar dalis, esanti prie Vislos, vietoj Hulmigerijos vadinama Kulmigerija. Bet gotai (*Gothos*), kai tik iš Skandinavijos atsikraustė į žemyną, juos iš ten išvarė ir, kaip jis rašo, ją užkariavo. Tačiau Ptolemajas, vardydamas senesniuosius gyventojus, rašė, kad tose vietose gyveno gotonai (*Gotthones*), venedai, stagnanai ir sargatijai bei sūduviai, prie šių priduria gelidanus, taip pat gillonus, vacinus ir charinus, kuriuos jis vadina charionais, ir nustato, kad teritorija tęsiasi iki pat Amaksobijų. O prie Vislos nurodo jų esant mažiau*, nes sako, jog šiame krašte gyveno tik finai su venedais ir sulonais.

Tačiau šioms tautoms nepripažįsta jokio kito, kokio nors bendro vardo – galbūt todėl, kad nebūdami viena tauta nesusitelkė ir po vienu vardu. O Kornelijus Tacitas, atidžiau ištyrinėjęs šias vietas, visas jas priskiria Germanijai*, tačiau tvirtina, jog jose sumišai gyvena sarmatų ir germanų tautos, nes mano, kad venedai priskirtini germanams, kadangi „ir namus statosi ir skydus nešioja, mielai išnaudoja pėstininkus bei jų vikrumą“ – visa tai išliko skirtinga nuo sarmatų, kurie gyvena vien vežimuose ir ant arklių, nors ir jie iš sarmatų buvo perėmę paprotį plėšikaudami užpuldinėti kaimynus. Nes plėšdami išnaršė visus miškus ir kalnus, stūksančius peukinų (*Peucinos*) [žemėse], kuriuos kai kas vadina bastarnais. Peukinai ir bastarnai, kaip liudija Plinijus, dakų kaimynai, kalba, apranga, gyvenvietėmis ir būstais buvo panašūs į germanus, tačiau susitepę sarmatiška bjaurastimi: nes ne tik buvo paplitusios mišrios santuokos, bet į tą patį purvą buvo įklimpę ir jų didikai bei prastuomenė. Tacitas abejojo, ar juos reikėtų laikyti germanais, ar sarmatais, o šiandien šios žemės priklauso Lenkijai; tačiau Plinijus juos priskiria prie germanų, jo nuomone, varinai bei gotonai (*Gotthones*) yra taip pat germanai iš vindelų padermės.

O vėliausiai į sritį atsikraustė prūsai – tautos, kurios, Ptolemajo liudijimu, gyveno prie Rifėjų kalnų, kur jie plačiai nusidriekia į šiaurę, netoli tos vietos, kur iš jų išteka Tanaidė (*Tanais*)*. Savo skurdo vejami (nes ten žemė yra sustingusi dėl nepaliaujamo sniego bei šalčio ir neteikia jokių gamtos dovanų), jie iš tėvynės iškeliavo užimti naujos vietos gyvenimui ir atkako į šį kraštą, kuris jiems iš karto patiko tiek žemės derlumu, tiek ganyklų ir ežerų grožybe. Toliau nebeėjo, vieningai sutarė čia apsistoti, o žemę, kad amžinai išliktų ir ainiams, pavadino genties vardu – Borusija. Iki šių dienų, iškritus vienai raidei, šnekamojoje kalboje ji vadinama Prūsija (*Brussia*).

Tai yra tikroji šios genties kilmė, ir kas tik sakoma kitaip, manau, laikytina bobų pasakomis. Kuo patikimiausiai šitą dalyką įrodo tai, kad iki šiol prie Rifėjų gyvenančios tautos kalba viena ir ta pačia kalba kaip ir šie*. O įsikūrę prūsai neapgyvendintas žemes (mat gotai visiškai iš jų pasitraukė) niekam nesipriešinant lengvai užėmė, išskyrus tą dalį, kuri yra prie Vislos. Joje ir tada tebegyveno šiek tiek germanų. Taigi pasklidę nuo Chrono upės iki pat Hulmigerijų, kurių pavadinimas po to, kai gotai iš šalies vidurio išvijo senuosius gyventojus, buvo pradėtas taikyti šiai sričiai, savo trumpu vardu užtemdė kitų

čia gyvenusiųjų vardus. Galbūt tai atsitiko todėl, kad prūsai tapo daugiau žinomi kaimyninėms tautoms, tai yra germanams, arba dėl savųjų gausumo bei išgarsėję dėl užimto plataus krašto jie užgožė net vietinius gyventojus. Mat šalys dažnai gauna pavadinimus pagal galingesniųjų valią. Toks pavadinimas išliko ir šiandien, todėl germanai, kurie gyvena ar prie Vislos, ar ten pajūrio srityse, vadinami prūsais (*Borussii*), tačiau jie su anaisiais neturi nieko bendra, išskyrus padangę, ir teisingiau vadintini prūsiškaisiais.

Nors prūsai erdviai ir plačiai gyveno šioje visa kuo derlingoje žemėje, tačiau jos visiškai nedirbo* – arba neišmanydami žemdirbystės, ar kad paaiškėjus, jog žemės yra geros, patiems netektų bijoti kaimynų ir iš ten nebūtų išvaryti, ar todėl, kad dar nepažinojo maisto iš žemės augalų. Mat maistui vartojo žvėrių mėsą, net ir žalią, o gėrimui – pieną, kartais dar ir sumaišytą su arklių krauju ir net tol, kol apgirsdavo*. Namų nestatė, o save ir mažus vaikus nuo lietaus ir šalčių gynė urvuose ar prisidengę medžių žieve – dėl to, kaip žinoma, net buvo pavadinta Subarija*. Gana ilgai jiems nebuvo nieko šventa, galų gale puolė į tokią beprotybę, kad pamaldžiai ėmė garbinti gyvates, žvėris ir medžius, kaip apie tai vėliau papasakosime. Nežinojo nei įstatymų, nei pareigūnų,

kadangi kiekvienam buvo leista tiek, kiek išdrįsdavo. Niekuo jų gyvenimas nesiskyrė nuo žvėrių. „Tačiau tiems, kurių laivai sudužsaid ar patirdavo audrą jūroje, buvo žmogiškesni ir visokeriopai padėdavo“, o kitais atžvilgiais – stebėtina bjaurastis ir pasibjaurėtinas skurdas. Nes jie neturėjo nei ginklų, nei geležies, o jei kada nors susidurdavo tarpusavio kautynėse, naudojosi apdegintais kuolais ir pagaliais*.

Praėjo ne tiek jau daug metų, kai germanai, gyvenantys Hulmigerijoje, atgavę jėgas (mat gotai jas buvo labai išsekinę) ir pasitelkę sąjungininkus iš anapus Vislos, kurie, luotais persikėlę per upę prie jų apsistojo, jungtinėmis pajėgomis susiruošė į karą prieš prūsus. Įsiveržę į šalies vidų, prūsus, kiek tik jų sutiko, arba paėmė į nelaisvę, arba privertė trauktis atgal ir per trumpą laiką save ir savuosius apsaugojo nuo barbarų baimės. O prūsai, kad būtų saugesni nuo kaimyninių germanų*, sudarė sąjungą su sūduviais (Sudinis), kurie gyvena anapus Chrono tėkmės ir, tikima, yra to krašto senbuviai*. Jie tuo metu dėl [savo] narsumo ir jėgos buvo įgiję didžiulę galią. O Chronas yra upė, kuri šiandien vadinama Pergulu. Ją, prasidedančią Prūsijos pakraštyje, šiauriau suformuoja daugelis beveik toje pačioje vietoje esančių

ir vienas po kito į ją įsiliejančių ežerų. Iš pradžių, remiantis Strabonu, ji Prūsus skiria nuo samijų, po to – nuo sūduvių, – tautų, su kuriomis dar romėnai išbandė ginklą, bet anaiptol nenugalėjo. Juk juos, Plinijaus liudijimu, su laivynu buvo užpuolęs Druzas Germanikas, kuris pirmasis iš romėnų vadų įplaukė į šiaurės okeaną, o po šio karą su jais pradėjo imperatorius Domicianas – žygyje, kurį surengė prieš sarmatus, kadangi šie buvo iššudę legioną su legatu, [ir] dėl gintaro, kurio barbarai vieninteliai iš visų genčių čia gausiai išgriebia tarp jūros išmetamų dalykų, bet atsipirkę didžiule daugybe to dalyko, dėl kurio žinojo esą puolami – tai yra gintaro, jie liko nepaliesti*.

Čia, pasitaikius progai, pakalbėkime apie gintarą. Jo gausiai esama šiame pajūrio krašte, kuris dėl vingiuotų jūros įlankų ir toli į vandenis nusidriekiančios sausumos yra tarsi pusiasalis, į kurį jį atplukdo smarkios audros. Kadaise germanų jis buvo pavadintas *glesum*, kaip yra rašę mokyti žmonės, dėl to pats kraštas romėnų kariuomenės buvo pavadintas Glesarija, o kitų – Subarija, nuo kamštinio ąžuolo [pavadinimo], nors prigimtinis jos pavadinimas yra Sūduva (*Sudinia*), o mokyti žmonės vadina Austrazija. Gintaras barbarų dar vadinamas – skitišku

žodžiu – svalterniku (Sualternicum). Kuriose vietose gintaras randasi, rašytojai nesutaria. Palikus nuošaly, kas pasakiškai apie jį kalbama mite apie Fajetontą, Pitėjas* teigia, kad pas gotonus, germanų tautos kaimynus, esanti pelkėta įlanka, nuo okeano nutolusi per šešis tūkstančius stadijų; per dienos plaukimą laivu nuo šios esanti sala Abalas (*Abalum*); gintaras iš jos atplukdomas pavasarinių srovių ir esąs užšalusios jūros purvas, o gyventojai, sako, jį naudoja vietoj malkų ir pardavinėja greta gyvenantiems teutonams. Jam pritaria ir Timajas*, bet salą vadina Basilija. Nitijas manė, kad tai esą saulės spindulių syvai ir, kaip jis galvoja, tokie smarkesni [spinduliai] vakaruose krisdami į žemę toje okeano dalyje palieka riebų skystį, po to banguojančios jūros išmetamą į Germanijos krantus. Mitridatas tvirtina, kad prie Germanijos krantų yra sala, vadinama Serita, esanti apaugusi kedro rūšies mišku – iš ten jis ir nutekąs į uolas. Kornelijus Tacitas tvirtina, jog aisčių gentis, kurią dešine puse skalauja Svebų jūra (*Suionici maris*) ir dabar liaudyje yra vadinama *Lifsom*, jį renka seklumose ir pačiame krante tarp kitų jūros išmetamų dalykų; tai, matome, vyksta ir šiandien. Kai kurie mūsų laikų žinovai mano, kad kaitinant saulei jis teka iš kažkokių kalnų purvo,

šių kalnų papėdėje esančioje žolėtoje ir šaltoje žemėje sukietėja, iš ten okeanui banguojant yra išplaunamas ir išmetamas į artimiausią pakrantę. Tai rodo, jog jis kartais iškasamas kietoje žemėje, ką ir pats mačiau, nors būna vaško minkštumo ir beveik tąsus, dėl to jį iš naujo įmerkia į jūrą, nuo kurios šalčio sustingsta į akmenį. Neketinu nei visiškai pritarti šiai nuomonei, nei jos atmesti. O kadangi šių kalnų tiksliai neįvardija, man kyla įtarimas dėl patikimumo. O Plinijus, patikimiausias gamtos reiškinių aiškintojas, pasirėmęs Cezario Germaniko, su laivynu, kaip jau minėta, kariavusio šiaurės okeane, patirtimi, praneša, kad gintaras randasi šiaurinio okeano salose ir susidaro iš pušies rūšies medžių ištekant šerdžiai (juk kaip sakai prasisunkia iš vyšnios medžių, taip ir iš pušų – drėgmės perteklius), o nuo jūros šalčio sutirštėja; jai šėlstant, iš salų išplėšiamas ir nunešamas į minėtą krantą; jūros išmetamas taip įsipainiojęs į žoles, kad atrodo, lyg ant jų būtų pakibęs. Kad tai yra medžio syvai, ir kad jis iš pradžių lašėjęs kaip skystis, įrodo kai kurie viduje įžiūrimi dalykai – tokie kaip skruzdėlės arba bitės, taip pat driežai ir kiti panašūs, kurie įklimpo syvuose ir, skysčiui stingstant, įkliuvę pasiliko. O kad yra iš pušies medžio, įrodo pušies kvapas trinant ir tai, kad už-

degtas liepsnoja lyg pušinė skala. Neapdirbtas yra bjaurus ir, kai ištraukiamas iš vandens, dėl žievių ir kitų jį apkibusių dalykų labai panašus į grumstą – dėl to ilgą laiką voliojosi tarp jūros šiukšlių barbarams nežinomas. Pasakojama, kad pirmieji su juo susipažinę germanai ir atvežę į Panoniją, į Karnuto miestą. Venetai, iš ten jį gaudami, pirmieji šį dalyką išgarsino. Netrukus ir Panonijos kaimynai prie Adrijos jūros bei gyvenantys anapus Pado upės, kurių kaimietės moterys gintarą nešiojo vietoj brangenybių kaip papuošalą. Iš čia, manau, kilo visiems žinomas pasakojimas apie Padą*.

Žinoma, kad yra daugybė jo rūšių: būna balti, bet nuostabiai kvepiantys, kurių kaina ilgą laiką buvo mažesnė, o šiuo metu brangumu lenkia ir rusvų, ir vaško geltonumo, be to, iš rusvųjų labiau buvo vertinami skaidrūs, išskyrus tuos, kurie pernelyg kaitriai liepsnoja, nes pageidaujama, kad jame slypėtų ugnies regimybė, o ne pati ugnis. Anuomet labiausiai garsėjo Falerno [gintarai], taip pavadinti pagal vyno spalvą, pasižymėję švelniu spindėjimu. Žinome, kad kai kurie šį vadina *Chrysolectrum**, lyg būtų aukso spalvos. Šis labai greitai pasičiumpa liepsną ir jei tik šalimais pasitaiko – iškart užsiplieskia. Esama tokių, kurie patinka dėl blausumo – lyg išvirinto

medaus. Romos imperatorius Domicijus Neronas šiuo žodžiu yra apibūdinęs savo žmonos Popėjos plaukus, kažkurioje giesmėje juos pavadindamas gintariniais (*succinos appelando*). Dėl to matronos ėmę geisti šio trečiojo atspalvio plaukų. Be to, kai romėnų tautai jis ketino parodyti gladiatorių rungtynes, tuo rūpinosi kažkoks romėnų raitelis Julijonas, kuris buvo pasiųstas jo įsigyti, šią pakrantę apkeliavo, pamatė bei supirko ir atgabeno į Romą tokią daugybę, kad juo buvo sumegzti tinklai, valstybės sąskaita paruošti kovai su žvėrimis, ir ginklai, ir laidojimo reikmenys, ir kartu – visa įranga vienai dienai buvusi iš gintaro. Tuomet matę trylikos svarų gabalą. Tačiau Solinas nurodo, kad tą gintarą Germanijos karalius davęs Neronui kaip dovaną – šiai nuomonei aš labiau pritariu. Tarp prabangos dalykų jis buvo taip vertinamas, kad, kaip yra užrašę mokyti vyrai, žmogaus skulptūrėlė, nors ir maža, viršijo gyvų ir sveikų žmonių kainą. Nors patiko rodyti ir naudotis kitais prabangos reikmenimis, pavyzdžiui, korintietiškais – dėl vario, sumaišyto su auksu ir sidabru, raižiniais – dėl įdėto talento ir išmonės, didžiaisiais perlais, dabinančiais galvą, brangakmeniais, mūvimais ant pirštų, – tokių brangenybių teikiamos prabangos, kaip sako Plinijus, buvo tikimasi ir iš gintaro.

Jis įvairiopai naudojamas medicinoje. Nuo kūdikystės nešiojamas kaip amuletas, bet kokiame amžiuje padeda prieš pamišimą ir nakties baimę. Kalistratas perduoda, kad tas, kuris vadinamas *Chrysolectrum*, išgertas gydo šlapinimosi sutrikimus, o užrištas ant kaklo – karštligę. Sutrintas su medumi ir rožių aliejumi – ausų ligas, o jei sutrinamas su Atikos medumi – pašalina akių valktį. Jo milteliai (labiausiai tikėtina, kad to, kuris yra baltas) ar vartojami vieni, ar su gėrimu iš vandens ir mastikos [gydo] skrandžio ligas. Manoma, kad veikia skydliaukę ir [padeda] prieš gerklės ligas, dėl to jį nuo seno aplink kaklą nešiojo moterys prie Pado upės, kadangi įvairūs vandenys, šalia kurių gyveno, kenkė jų gerklėms ir gretimiems audiniams – tai šiandien savo arkliams taiko turkų raitelių pajėgos. Šiuolaikinių gydytojų patyrimas rodo, kad taip pat skatina gimdymą. Tai labai gerai žinoma Germanijos moterims. Daugelis taip pat tvirtina, kad jį geriant išstumiami ir pašalinami šlapimo pūslės ir kepenų akmenys. Sužinota, jog jo dūmai taip pat padeda išvengti nuodų ir užkrėsto oro. Taip pat stabdo kraujavimą, jei vartojamas geriant – padeda sužeistiesiems, dėl to naudojamas dar ir kompresams. Dera žinoti ir tai, kad ožiukų lašiniais ir anchusos šaknimi gintaras būna nuda-

žomas bet kokia spalva – pasakojama, kad jis įgauna net ir purpurinę spalvą, o tokie yra skaidrūs, labai panašūs į brangakmenius ir tinkami juos klastoti, ypač ametistus. Gintaras šlifuojamas išvirintas žindančios kiaulės taukuose. Pridėjus aliejaus, jo drožlės dega šviesiau ir ilgiau, negu lino dagtis. Kiekvienam žinoma, kad nuo trynimo pirštais perima šilumos jėgą ir kaip magnetas prie savęs traukia šiaudus ir sausus lapus. Kai kas praneša, kad buvo matyta, jog traukė vario, net geležies lakštus. Aš mačiau gabalą, prie kurio buvo prikibusi, lyg priaugusi geležis, kurią galbūt buvo pritraukęs savo jėga. Daugelis gintarą bandė padaryti lankstų ir tąsų, bet stebėtina, kad veltui, nors, kaip nurodžiau, atsiranda kaip drėgmės ir syvų perteklius.

Tiek tebūnie pasakyta apie gintarą – sūduvių turtą, dėl kurio daug kartų buvo puolami svetimų genčių. Nes be romėnų ginklų patyrė ir Angliją užėmusių saksų puolimus, nuo kurių uoliai gynėsi sausumoje ir jūroje. Juk šios tautos – kad šis tas trumpai būtų pasakyta apie jų papročius – turėjo savo karaliukus, kurių įstatymams paklusdavo, dirbo žemę ir išmanė prekybą. Jų apsirengimas buvo toks, kad vyrai nešiojo vilnones, o moterys – linines tunikas; kaklus juosdavo vėriniai iš vario ar žalvario, į ausis ka-

bindavo auskarus – nerimtas, tačiau ir šiandien neišnykęs dalykas. Gyvendavo pasistatę į sodybas panašius namus bei kaimuose ir visur – be sienų ir pylimų: to galbūt išmoko iš svetimšalių, pas juos atkeliaujančių dėl prekybos, kita vertus, tai nebūdinga sarmatams.

Grįžtant prie prūsų, sužinome, kad dėl kaimynų germanų baimės jie sudarė sąjungą su sūduviais. Sūduvių nebuvo paniekinti, o padedami jų galios ir tapę labiau apsaugoti nuo bet kokių kaimyninių genčių, kurį laiką gyveno savo bjaurastyje, apie ją – vėliau.

Dabar tęskime pasakojimą apie kitus dalykus, kuriais garsi Prūsija. Ši žemė gimdo ir įvairius žvėris, kurie kitur net nežinomi. Mat išskyrus meškas, šernus, elnius, kurių gausiai esama, išaugina stumbrus, pasižyminčius nepaprasta jėga ir greitumu, kurie kūno dydžiu yra nedaug mažesni už dramblius ir tokie žiaurūs, kad nepasigaili nei žmogaus, nei žvėries, jei tik kokį pastebi. Tas žvėris yra raguotas, yra matę tokio dydžio jo ragus, kad ragai nuo vienos galvos, kaip liudija Plinijus, buvo dviejų urnų* tūrio. Barbarai iš jų geria, sidabriniu apvadu apkaustę dalį, dedamą prie lūpų. Jie yra tuščiaviduriai ir tik prie smaigalio suaugę. Kiti juos užmauna ant iečių vietoj smaigalio. Romėnai juos skaldydavo plokštelė-

mis, kad plačiau paskleistų tarp jų įstatomą šviesą, ir naudojo kaip lempas ir žibintus. Kas užsiimdavo jų medžiokle, jei labai daug nudobdavo, į viešumą atnešę ragus, kurie yra įrodymas, pelnydavo didelę šlovę. Nuo seno buvo įpratę juos gaudyti specialiai tam iškastose duobėse ir sugautus nudurti, galbūt todėl, kad tuo laiku neturėjo geležies, bet vėlesniais laikais jaunuoliai, pasižymintys ypatinga drąsa ir narsa, manė, kad toks nepaprastas žvėris neturėtų žūti tokia mirtimi, todėl mieliau juos persekiodavo su šunimis, iš arti ir iš toli svaidydavo medžioklines ietis, nuolatos slėpdamiesi už tvirtesnių medžių, jog ir patys savo ruožtu nebūtų užpulti žvėries, kuris, ištroškęs keršto, smeigia ragus į medį ir įstringa, kol nuo persekiotojų ginklų daromų žaizdų krinta negyvas, – žiaurųjį žvėrį laikė vertu tokios mirties. Pažandėj šio žvėries vilna yra ilgoka, atrodanti kaip ožio barzda*, kitais atžvilgiais yra labai panašus į jautį. Romos imperatorius Gajus Kaligula pirmasis Romai arenoje parodė stumbrus, kuriuos neišmananti minia tada klaidingai manė esant buivolais. Ši žemė gimdo ir karčiuotus stumbrus, kurie yra iš miško jaučių veislės, bet mūsų laikais labai reti. Sakoma, kad jiems, patelėms ir patinams, prie karčių auga po vieną ragą, ir vienų ir kitų – tokios pačios for-

mos ir dydžio, spalva ir išvaizda taip pat visai panašūs į jaučio. Kai kurie mano, kad šiai rūšiai priklauso vienaragiai. Ar tai tiesa, ar ne – nežinau, tačiau Plinijus rašo, kad esama vienaragių ir triragių Indijos miškų jaučių; todėl tikėtina, kad jie veisiasi ir kitose vietose, tačiau galima spėti, jog yra kitos veislės nei stumbras. Toks galbūt yra ragas, kuris šiuo metu sveikas saugomas didžiojo magistro archyve ir tvirtinama, kad yra vienaragio, kadangi ano būna juodas, o šis, kaip matome, gelsvas. Šiame krašte yra ir laukinių arklių, nematytų nei graikams, nei romėnams, bandų, todėl jiems negalima rasti kito pavadinimo. Jie tebėra panašūs į naminius arklius, išskyrus tai, kad jų nugara silpnesnė, dėl to yra netinkami naudotis ir sakoma, jog jų jokiu būdu negalima prisijaukinti. Gyventojai ir šiandien maitinasi jų mėsa, kuri, kaip teigiama, visai skani. Veisiasi ir briedžiai, kuriuos kai kas klaidingai mano esant miškų asilais, nors šie gyvena tik Azijoje ir Afrikoje. Jų išvaizda mišri – tarp elnio ir jautuko, tik kiek skiriasi ilgesnėmis ausimis ir pačiu sprandu, dydžio – tarp kupranugario ir elnio. Patinams iš antakių auga ragai, kuriuos kiekvienais metais numeta; platesni negu elnių, tačiau šakoti ir ištisai pilnaviduriai bei kieti. Nagai skelti, spalva panaši į elnio. Medžioto-

ją iš toli jaučia. Tai tikrai paprastas gyvūnas, nes jei yra persekiojamas šunų, labiau kliaunasi ne bėgdamas, o slėpdamasis, nuo šunų daugiau ginasi ne ragais, o kanopomis. Daugiausia slepiasi pelkėtose vietose, ten ir savo jauniklius veda. Jo bailumo įrodymas, sakoma, yra tai, kad retai sutinkamas vienas – dažniausiai matomi bandoje. Buvo tikima, kad jo nagai, jei priglaudžiami prie odos, malšina epilepsiją, net kai jau pasirodo putos. Svaičiojo tie, kas yra pasakę, kad dėl visiškai nesilankstančių pakinklių briedžiai niekada neprigula net pailsėti, o užmiega atsirėmę į medžius, kurie, iš pasalų medžiotojų pakirsti, virsdami kartu pargriauna ir žvėrį; taip pat – kad ganydamiesi dėl labai didelės viršutinės lūpos eina atbulomis, lyg negalėtų ėsti eidami į priekį. Tai atskirai yra pasakyta ne apie briedį, o apie žvėrį [vadinamą] *machlin**, visai į jį panašų, kuris, kaip kai kurie nurodo, veisiasi Skandinavijoje.

Yra ir nekirstų miškų, iš kur suvežama didžiulė daugybė medienos, naudojamos ir laivams, ir namų ūkyje, apvalių medžių, tinkamų laivų stiebams, kurie iš čia gabenami į atokiausius kraštus. Miškai ir be to turi savų gėrybių, iš kurių tarsi savaime gaunama nemažai naudos, o būtent – didelę gausybę bičių. Jų dreves arba avilius galima pamatyti tam

tinkamuose tuščiaviduriuose medžiuose. Iš jų gaunama tiek daug medaus ir vaško, kad be vargo šiais dalykais pakankamai aprūpina Germaniją ir Britaniją bei kitas kaimynines salas. Bitininkai spiečiais rūpintis čia nei įgudę, nei stengiasi, nes nevilioja jų nei sodinių žiedais, nei žolynais, nei toliau nuskridusius susigrąžina. Jos iš lapijos ir miško gėlių suneša nektarą, iš jo daro savo statinius, kurie ir yra didžiulio pelno pagrindas. Be to, šie miškai teikia ir tokius labai pagarsėjusius kailius, kuriais apsiuvami valdovų rūbų pakraščiai, dar iš jų siuva lovų užtiesalus ir parduoda už didžiulę kainą. Kadaise šiuos kailius pirkliai gaudavo mainais už avikailius. Tuos gyvūnus barbarai vadina *gaynos*, o germanai – *martes*. Kai kurie gamtos tyrinėtojai rašo, kad jie yra žebenkščių rūšies. Esama taip pat įvairių žvejybai tinkamų vietų. Nes čia tiek ežeruose, tiek banguotoje jūroje gaudomos visų rūšių žuvys, pavyzdžiui: *psittas*, plekšnės, *lingulas*, raudonbarzdės, asiliukai, lašišos, jūros šunys ir kitos panašios. Be šių gausiai [sugaunama] ungurių, jų gyventojai nevalgo kitaip, nebent tik išdžiovinę ir iškaitinę ore ir saulėje. Bet pereikime prie kitų dalykų. Apie krašto padėtį ir žemės derlumą, kokie buvo senovėje, tebūnie papasakota tiek.

ANTRA KNYGA

Tais laikais, kai romėnus valdė Valentinianas*, šiaurės alanų gentys, kaimyninės prūsams*, pakėlusios ginklą prieš Romos imperiją, po ilgai trukusių antpuolių prieš imperijos žemes, buvo nugalėtos sikambrų* – tame kare sikambrai sau ir ainiams išsikovojo laisvę. Dalis po žudynių išlikusių gyvų alanų, prasiveržę pro imperijos sieną, atkako iki pat Ispanijos*, kur prisijungė prie tenai kariaujančių gotų; galų gale ten apsigyvenę, jie pasivadino Gotalanija (*Gothialanias*) – sudurtiniu dviejų tautų pavadinimu, kaip gotų ir alanų gyvenamoji vieta. O silpnesnioji dalis, kuri po įvykusių žudynių buvo atsitraukusi į tėvynę ir pasilikusi namuose, netekusi šauniausios jaunuomenės jėgos, savo gyvenamoje vietoje savimi nepakankamai pasitikėdama, su žmonomis ir vaikais ir visa daugybe vergų pasitraukė pas kaimynus prūsus. Tiek su savimi vežimuose ir vežėčiose gabenamą mantą, tiek ir galvijus, kuriuos augindama ši tauta daugiausia ir prasimaitina, – save ir visa patikėjo prūsų globai ir apsaugai. Prūsai jų neatstūmė, kadangi tikėjosi, kad dėl jų gausumo tapę skaitlingesni galėsią

lengviau atsispirti prieš bet kokią tautą. Tada dar labiau bijojo germanų, kurie gyveno toliau prie Vislos krantų* ir juos gana dažnai puldinėdavo iš savo valdomų vietų. Taigi suteikė alanams teisę gyventi kartu, kuri, kita vertus, prūsams leido sanguliauti su savo moterimis. Mat visai nesituokdavo, bet kuriam kokia moteris pasitaikydavo, ta buvo leidžiama pasinaudoti meilės reikalams, dėl to netrukus jų skaičius taip išaugo, kad pranoko bet kurią kaimyninę tautą. Pagaliau dėl tokio gausumo jiems ėmė darytis ankšta dėl žemių stygiaus, nes kiek kam patiko ar atrodė patogiau, tiek žemės sau ir arkliams buvo pasiėmę, dėl to tarp jų kilo įvairių ginčų ir nesutarimų, kurie daugiausiai buvo sprendžiami žudynėmis. Tai šią tarp savęs nesutariančią laukinę tautą privertė sutarti dėl to, kad, ketindami pasiskirti karalių, ėmė rengti sueigas, kuriose tautos iš nemokšiškumo dėl šito buvo prikalbėta ir aptarta daug visokiausių dalykų. Alanas Vaidevutis (*Vidvutus*)*, kuris kitus lenkė ir reikšmingumu, ir dvasine stiprybe (mat turėjo didelę armiją vergų*, dėl to įgavo nemažą įtaką net svetimose šalyse) tarė: „O prūsai, tenekyla jokių nesutarimų dėl dalyko, kurį svarstote savo tarpe, kad nebūtumėte kvailesni už savo bites. Juk matote, kad šios turi karalių, kurio įsakymams paklūsta,

kuris vadovauja jų triūsui, kiekvienam darbui skirdamas tinkamą, kuris ir nepaklusniąsias baudžia, ir liepia lauk iš avilio išmesti tingines, kurio raginamos visos uoliai triūsa ir atlieka savo darbus. Jūs, kurie tai kasdien matote, pasekite jomis kaip vadovais, paskirkite sau karalių ir pakluskite jo valiai, jis spręs jūsų ginčus, baus už žudynes, skirs bausmes už vagystes, saugos nekaltuosius, jis vienas turės galią teisti visus be jokios išimties." Visi, ėmę nepaprastai garsiai šaukti, pritarė jo žodžiams: „Taigi, ar būsi mūsų bioteras", kas jų kalba reiškia bičių karalių. Kadangi jis nepaniekino [jų] balso, buvo vieningai visų pasveikintas kaip karalius. Stebėtinas yra mirtingųjų šlovės troškimas, dėl kurio kiekvienas prasčiokas pamano esąs vertas karališkos padėties. Iki pat tos dienos leidęs gyvenimą taip pat bjauriai kaip ir kiti žemiečiai, vien tokiai grubiai ir neišmanančiai liaudžiai šūktelėjus, jis ėmė vaidinti karalių. Karališko išdidumo jam netrūko. Nes vos tik ėmė iš liaudies išsiskirti karališkąja didybe, mintyse siekė ne ko kito – tik mėgdžioti bičių karalių. Pirmiausia iki tol išsisklaidžiusią tautą privertė apsistoti nustatytose ribose, panašiai į spiečius, kurie savuose aviliuose atlieka savo darbus, ir paragino užsiimti bei, kiek leido vietos padėtis, verstis žemės darbais, tai yra

jog vieni įdirbtų žemę, sėtų ir sodintų medžius, o kiti imtų pelnytis iš bitininkystės, tretiems skyrė rūpintis gyvuliais, dar kitiems – žvejoti ir sukūrė įstatymus, kurių pagalba manė užbėgsiąs už akių būsimam žemių stygiui, – pirmiausia, kad joks šeimos tėvas nemaitintų nei vaikų, nei vergų daugiau, negu pakanka saviems darbams nudirbti, kitus – arba parduotų, arba nužudytų; kad joks šeimos tėvas neaugintų nenaudingų ir luošų ar dirbti nepajėgiančių vaikų; kad sūnui leistina nebaudžiamai pasmaugti senatvės slegiamą ar, išsekus jėgoms, darbų nepakeliantį tėvą. Kad vaikai negimtų visai neaišku nuo kokio tėvo, uždraudė netvarkingą sangulavimą ir sukūrė santuokos regimybę – kad šeimos galva bet kokią merginą, su kiek tik jų prasidėtų norėdamas susilaukti palikuonių, ar būtų iš savų, ar svetimų vergių, ar iš laisvųjų, laikytų pas save savo lūšnoje ir maitintų. Sulaikė nuo to, kad kito valdžioje esančios jaunos moters iš nieko negalėtų paimti kitaip, kaip tik užmokėję, lyg nusipirkę už pinigus. Svetimavimo nedraudė, bet paleistuvius pažabojo grasindamas pasinaudojęs valdžia išvaryti. Ir taip šią atšiaurią tautą pripratino gyventi ramiau. Įvedė dažnai rengiamas viešas vaišes, kuriomis, tikėjosi, bus pamalonintos atšiaurios žmonių širdys, ir dėl to neapsigavo,

nes netrukus jie tapo tokie nuolaidūs, kad juos palenkdavo dėl ko tik panorėjęs. Po to nutarė, jog labiausiai yra puoselėtinas svetingumas, kuris susieja tvirčiausiais bičiulystės saitais. Išmokė pagaminti gėrimą iš vandens ir medaus, kuris lotyniškai galėtų būti pavadintas *mulsum**, ir leido jį vartoti valgant viešai bei privačiai; barbarai, nepaprastai susižavėję jo saldumu, greitai išglebo*. O užsiėmęs religijos dalykais iš sąjungininkų sūduvių tautos atsikvietė žynius, kurie, būdami užsikrėtę beprotiškais prietarais, juos taip pat išmokė dievobaimingai garbinti nešvarius gyvius, tokius kaip gyvatės, žalčiai, lyg tai būtų dievų tarnai ir pasiuntiniai; juos maitindavo namuose, jiems aukodavo lyg dievams penatams. Sakė, kad dievai gyvena miškuose ir giraitėse, jiems permaldauti ten reikia aukoti aukas, iš jų reikia laukti saulės bei lietaus; tvirtai tikėjo, kad jiems skirtos šventos apeigos suteršiamos atėjus svetimšaliui ir to negalima išpirkti kitaip, o tik žmogaus auka*. Tikino, jog visi šiuose miškuose gyvenantys žvėrys, ypač briedžiai, yra garbintini* kaip dievų vergai ir dėl to reikia susilaikyti nuo jų valgymo. Tikėjo, kad saulė ir mėnulis yra vyriausi dievai*; bendru pagonių įsitikinimu garbino griaustinį ir žaibus, sakė, kad maldomis galima nukreipti ir sukelti audras*. Aukojami

buvo ožiai* – dėl šio gyvūno prigimtinio vislumo, mat labiausiai linkęs į lytinę sueitį, be kurios neįmanomas joks gyvūnų dauginimasis. Sakė, kad dievai gyveną kai kuriuose išskirtiniuose medžiuose, tokiuose, kaip kietmedžiai, ąžuolai, iš kurių galima girdėti klausinėjantiems duodamus atsakymus. Todėl tokius medžius nekirto, bet dievobaimingai garbino kaip dievybių namus*. Tokiais dar laikė šeivamedį ir daugelį kitų. Nutarė, kad reikia taip pat pažymeti gimtadienius ir laidotuves, tai yra bendrai valgant ir geriant, po to pramogaujant ir dainuojant, be liūdesio – kuo linksmiau ir džiaugsmingiau. Turį anapusinio gyvenimo viltį rodė bent tuo, kad mirusiuosius laidojo ginkluotus ir aprengtus bei aplink sudėję didelę dalį namų apyvokos daiktų; ir iki šiol laidoja pagal šį paprotį, dar degto molio induose pridėdami gėrimo, pagaminto iš medaus ar iš javų. Per laidotuvių puotą dalį valgių ir gėrimo aukodavo ir dar šiandien tebeaukoja mirusiojo vėlei*, darydami ten gėdą krikščionių vyskupams.

Išmokęs tą tautą šių ir kitų dalykų bei įtvirtinęs tikybą, Vaidevutis išmintingai ir kuo ramiausiai valdė šalį, neleisdamas puldinėti kaimyninių tautų nei iš jų pusės patirdamas kokių nors nuostolių. Pasitraukdamas iš gyvenimo jis paliko keturis sūnus*,

kurie, nesutardami tarp savęs dėl valdžios, jau pripratusią prie taikos tautą stūmė į tarpusavio karus. Dėl to kovėsi tarp savęs daugelyje mūšių, tačiau vyresnįjį, kadangi jį buvo pagimdžiusi motina alanė ir buvo vienintelis, gavęs alanų paramą, o prūsų nekenčiamas, broliai jį privertė pasitraukti. Taigi po daugelio žudynių, įvykdytų ir vienų, ir kitų, ginčą išsprendė taip, kad vyresnysis Vaidevučio sūnus, kurio motina buvo alanė, su savaisiais alanais turėjo pasitraukti ir sugrįžo atgal į senąsias žemes, kad juos valdytų kaip sugebės, o Prūsijos kraštą paliko trims broliams, kurių motina buvo prūsė ir buvo gimę Prūsijos žemėje. Litalalanas*, mat toks buvo vyresniojo amžiumi jaunuolio vardas, sutikęs su tokia sąlyga, su daugeliu saviškių iš Prūsijos išvyko, o kadangi jų buvo pasidarę be saiko daug, lengvai apgyvendino visas vietas, kur jų prieš tai gyventa ir kurias rado neužimtas. Nuo šio jų vado, anksčiau vadinęsi alanais, vėlesniais laikais jie buvo praminti litalalanais, o dabartiniu metu šnekamojoje kalboje vadinami litfanais (Litfani). Pasilikusieji Prūsijoje, žemę pasidalijo pagal savo skaičių. Pomesamas*, kuris buvo vyriausias iš jų, burtais gavo tą šalies dalį, kuri yra arčiau Hulmigerijos, – tada joje gyveno germanai, kurių prūsai labai bijojo. Bet kadangi Pomesamas atrodė esąs

tvirtos rankos bei narsios širdies ir labai atsidavęs daugumai, jie vylėsi, kad jis geriau sugebės apsaugoti šią dalį, kuri nuo jo buvo pavadinta Pomesamija. Antrasis Vaidevučio sūnus buvo vardu Galingas*. Šiam teko žemė, kuri dabar vadinama Galingilija – nuo jo ir kilęs žemės pavadinimas. O trečiasis, Natangijus*, gavęs žemę nuo savo vardo ją pavadino Natangija. Šios trys yra pačios pirmosios Prūsijos žemės dalys*. O jų vaikai ir vaikų vaikai, vis dalydamiesi tėvų valdas, suteikdavo dar įvairesnius vardus, – taip vieni ėmė vadintis bartais, kiti naoderitais*, ir tie, kurie, išlaikė senovės žymę, nuo varintų vadinosi varniečiais*. Tokiu būdu tarp savęs pasidaliję valdžią, Vaidevučio sūnūs, atsisakę karališkojo titulo, savo valdomoje dalyje kiekvienas tvarkėsi kaip jam patiko. Nors nuolatos tarp savęs nesutarė, vis dėlto buvo vieningi, kai rengdavo antpuolius prieš visus savo kaimynus, ypač lenkus ir germanus, ir užpuolę pas juos plėšikaudavo. Dažnai iš jų varydamiesi didžiulį žmonių ir naminių gyvulių grobį ir patys savo ruožtu persekiojami, slėpdavosi ir grobį slėpdavo giliausiose girių tankynėse, – tai sulaikydavo persekiotojus*, [bijančius], kad nebūtų iš pasalų apsupti. Kadangi iš tokio plėšimo nemažai pasipelnydavo vadai, taip pat ir liaudžiai buvo prasimaitinimo

šaltinis, žemdirbystę ir kitus kaimo darbus, kuriais buvo pradėję verstis valdomi Vaidevučio, greitai apleido arba užsiimdavo tik tiek, kiek atrodė būtina, ir godumo vedami netrukus sugrįžo prie ankstesnių papročių ir plėšikavimo*. Pagaliau germanai, rūpindamiesi bendra gerove, į pagalbą pasikvietė Švedijos karaliukus (jie gyveno prie Germanų okeano, lotynų buvo vadinami sitijonais, kurie yra praminti ganipotais), kadangi ir anieji buvo germanai ir kariaudami buvo labai galingi tiek sausumoje, tiek jūroje. Šie laivais pas juos perplukdė pagalbinę kariuomenę. Po ilgamečių karų su prūsais, per kuriuos daugelį nugalėjo ir nužudė, privertė juos pasiduoti. Ir iki pat šių dienų prie Vislos, toje vietoje, kur atvykę iš Švedijos jie įkūrė stovyklą, yra miestelis su pilimi, vadinamas Sveca (Suetza), vėliau vokiečių brolių dėka išaugęs į tokią tvirtovę, kokią matome, iš kurios dažnai puldavo maištaujančius prūsus. Metraščiuose rašoma, kad tame kare dalyvavo devyni karaliukai*, tačiau kada ar kiek ilgai truko, nei to, ar tame kare kariavo vienu metu, ar vienas po kito, taip pat – ar privertė prūsus mokėti duoklę, – apie tai nieko nėra išlikę, kol neprieinama iki Henriko Pirmojo – Otono Didžiojo tėvo – laikų. Tuo metu barbarų gentis plėšikaudama vėl užpuolė kaimynus. Hugonas,

pravarde Botyras arba Brukteras, gimęs Saksonijoje, tada buvo valdovas germanų, gyvenusių abipus Vislos, kuriuos kai kas klaidingai mano buvus brukterais, kurie atvyko į šias vietas, kai dėl nesantaikų buvo išvaryti iš gimtosios žemės. Tos genties valdovas, kuris ten, kaip buvo sakyta, viešpatavo, prūsus sutramdė ir taip išsekino jėgas, kad jie labai ilgai laikėsi taikos, nes išliko ramūs iki romėnų imperatoriaus Otono Trečiojo laikų. Tuo metu prūsai neteko narsos ir taip nusilpo, jog visiškai liovėsi puldinėję. Šventasis Adalbertas, čekų kilmės, bet išaugęs Saksonijoje Prahos vyskupas, nukeliavo į Prūsiją ir ėmėsi šią gentį atitraukti nuo jos klaidų, bet atlikdamas šventas apeigas sūduvių buvo nužudytas, o perkirstas jo kūnas numestas paukščiams. Jo šeimininkas tai surinkęs tuojau vėl sudėjo į viena ir jį per upę pintinėje pergabeno pas lenkus, pardavė už tokį pat svorį aukso (tačiau dieviška valia svėręs visai mažai). Lenkijos valdovas Boleslovas jį palaidojo žymioje vietoje, kape, kuris pagarsėjo daugeliu stebuklų ir buvo pašventintas arkivyskupo Datho (?). Jo kankinystės diena bažnyčios minima aštuntąją dieną prieš gegužės kalendas [04 24].

Tuo laiku, kai Romos imperiją valdė Konradas Antrasis, prūsai susimokė su lenkais, tuo metu

atsiskyrusiais nuo Romos imperijos, kuriai jau ilgą laiką buvo pavaldūs, ir išvijo savo kunigaikštį Boleslovą su jo žmona Gertrūda, Austrijos markgrafo Leopoldo dukterimi, taip pat atsisakė kasmet mokėti privalomą penkiasdešimties svarų sidabro mokestį valstybiniam iždui. Prūsai manę, kad lenkų padedami lengviau galės galutinai sunaikinti kaimynus germanus. Ir šis prūsų atnaujintas karas truko iki pat Fridriko, pravarde Barbarosa, laikų*. Šis, perkėlęs kariuomenę per Oderio upę, įsiveržė į Lenkiją, miestus, kuriuose sutiko pasipriešinimą, užėmė ir išplėšė; metraščiuose rašoma, kad jis sugriovė Glogos pilį, ugnimi ir kardu naikino po vieną, o nepaprastai gausias prūsų, rosalanų, totorių ir lenkų pajėgas, kurios pastojo kelią, sumušė be jokio vargo. Lenkai nusprendė, jog apsisaugoti gali vien tik pasidavę, prūsai bandė gelbėtis bėgdami; juos pasivijęs imperatorius, daugelį išžudęs, daugelį paėmęs į nelaisvę, nuginė už Vislos. Tada būtų buvę priversti nešti imperatoriaus jungą, jei imperijos reikalai nebūtų jo pašaukę kitur. (Liudvikas, Tiuringijos valdovas, gavęs Geležinio prievardį, šiame žygyje ne tik dalyvavo, bet ir jam vadovavo, juk jis prie imperatoriaus prisijungė su dviem tūkstančiais raitelių ir daugybe pėstininkų). Nes [imperatorius], privertęs lenkus

pasiduoti ir vėl sugrąžinęs Boleslovą bei uždėjęs dviejų tūkstančių svarų sidabro duoklę, mokėtiną į imperatoriaus kasą, bei keturių [tūkstančių] – iš valstybės iždo, germanus, gyvenusius šiapus ir anapus Vislos, kad būtų apsaugoti nuo barbarų antpuolių, pavedė mozūrų (*Massobiorum*) kunigaikščio, kurį giminystės ryšiai siejo su imperatoriumi, globai, kadangi visada buvo ištikimas Romos imperijai ir kilęs iš labai senos germanų saksų giminės. Netrukus prūsai su grėsminga kariuomene užpuolė kaimynus – pirma mozūrus (taip vadinasi dar ir šiuo metu), kurie daug sykių atsipirkinėjo pinigais ir drabužiais, po to – kaimynus germanus, kurie ilgai, nors tik vargais negalais, gynėsi ginklu. Galiausiai šaukėsi kunigaikščio Konrado apsaugos*, kuriam juos buvo pavedęs imperatorius; kiek kartų stojo prieš Prūsus į mūšį, buvo priverstas bėgti, sumušamas ir netekdavo karo stovyklos. Todėl, netekęs pasitikėjimo savosiomis jėgomis, meldžia Romos popiežiaus Celestino pagalbos, nes imperatorius Henrikas, kuris buvo tapęs Fridricho įpėdiniu, su didelėmis kariuomenės pajėgomis buvo išvykęs į Aziją. Taigi popiežius Celestinas, norėdamas kritiškoje padėtyje suteikti pagalbą, Cistersų ordino vienuolį Kristijoną paskiria Prūsijos vyskupu. Šis visų pirma nuvyko pas Konradą

ir su juo tarėsi, kaip būtų galima tokią žiaurią gentį sulaikyti nuo puolimų prieš krikščionis ir kartu atvesti į tikrąjį tikėjimą. Tada iš Livonijos buvo pasikviesti broliai, dar vadinami Kristaus kariais, kurie kartu su vyskupu Kristijonu ėmėsi palenkti prūsus: šis – Viešpaties žodžio galybe, anie – karu ir ginklu, bet viskas veltui. Nes vyskupo sėta šventoji sėkla krito į nederlingą dirvą ir išdžiūvo nedavusi vaisių. Net jei kuriuos nors broliai priversdavo pasiduoti, vos pirmai progai pasitaikius jie sukildavo, nužudydavo paliktuosius įgulose ir netrukus išsivadavo nuo jungo, kurį buvo uždėję ir vyskupas, ir broliai. Pagaliau, kai vyskupas Kristijonas nieko nepasiekė, dalis brolių buvo nužudyta, dalis – priversta bėgti, kadangi ir barbarai ilgą laiką neturėjo ramybės, manė, kad susiklosčius tokioms aplinkybėms geriau pasirinkti taiką, o ne nuolatinį karą. Taigi buvo sudaryta taika, abiems pusėms daugiau būtina negu garbinga. Tuo tarpu katalikai, vyskupo raginami, Lenkijoje ir Hulmigerijoje, kaime po kaimo, atstatinėja šventoves, stato vyrų ir moterų vienuolynus, kuriuos už jų pamaldumą aprūpina ir praturtina taurėmis, knygomis ir kitais bažnytiniais reikmenimis, kur tik gali, skiria vyresniuosius dvasininkus vadovauti bažnyčioms. Nebesiaubiami barbarų, krikščionys galėjo

gerokai atsikvėpti. Tai sužadino didesnes tikinčiųjų viltis, todėl jie manė, kad dieviškieji dalykai sklis vis plačiau. Bet barbarai, sulaužę sutartį, viską sutrukdė. Bjauriai siaubdami užplūdo krikščionių šalį ir toli bei plačiai klaidžiodami po Lenkiją ir Mazoviją (*Massobiam*) ėmė viską plėšti. Pagaliau, padegę kaimus ir nusiaubę laukus, išgrobstę ir sugriovę visas šventyklas, mat skaitome, kad ugnyje pražuvę daugiau negu du šimtai šventovių, be to, tvirtovės ir vienuolynai, kuriuos po vieną išgriovę ir apiplėšę, išsigabeno didžiulę daugybę grobio – tiek žmonių, tiek galvijų bei labai daug visokiausios rūšies daiktų – kaip niekada anksčiau. Konradas, kadangi matė esąs silpnesnis už tokį žiaurų ir gausumu pranokstantį priešą, pasitraukė už upės, į kujavų (*coianorum*) žemę (šie kadaise vadinosi onomanais (*onomani*), o šiandien – kumanais (*cumani*))*. Kai karo žygyje į Aziją buvo puolama Ptolemaidė arba, kaip kiti vadina Akona, Jeruzalėje iš nežymios užuomazgos susikūrė Šventosios Marijos prieglaudos Jeruzalėje karinis Vokiečių brolių ordinas, kurio narsuoliai pagaliau šį užkratą iš krikščionių krašto su trenksmu išvarė ir privertė Prūsiją nulenkti rambų sprandą prieš krikščionišką jungą ir tikėjimo nuostatus.

KOMENTARAI

PRATARMĖ

Nors gal ne visur nuosekliai, bandau laikytis tokios rašybos tvarkos: mažiau žinomi vietovardžiai ir etnonimai ir tie, kurių tarimą autorius nori pabrėžti, rašomi taip, kaip skaitome originale, pridedant lietuviškas galūnes ir, jei keičiama rašyba, skliaustuose – originalią formą (jos nereikėtų, jei greta būtų publikuojamas ir lotyniškas tekstas). Lietuvinami tik aiškūs ir paplitę vietovardžiai, pavyzdžiui, *Sudinoi* – sūduviai. Komentuojamos vietos tekste pažymėtos žvaigždute, o komentaruose nurodomi jų puslapiai.

... *plepiai orchestroje* ... Tai pirmosios, garbingiausios žiūrovų eilės. Čia daug kur pasitelkiamos paralelės su antikiniu teatru. *30*

... *Jordanu (Gordano)* ... Jordanas (Jordanies, Jordanis) – VI a. istorikas, veikalo *De origine actibusque Getarum* arba *Getica* autorius. *34*

... *Otonu Freisingiečiu* ... Otonas Freisingietis (1114?–1158) – vokiečių vyskupas ir kronikininkas. *34*

... *Helmoldu* ... Helmoldas (apie 1125–po 1177) – vokiečių kronikininkas, *Chronica Slavorum* arba *Annales Slavorum* (1556 m.) autorius. *34*

... *Biondu Forliečiu* ... Tekste – Blondo Foroiulensi. Flavijus Biondas (1388–1463) – italų humanistas ir istorikas, parašęs veikalą *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii, decades III, libri XXXI*, kur pirmą kartą sistemingai išdėstė Viduramžių istoriją nuo 412 m. iki 1440 m. Erazmas klaidingai nurodo jo kilmės vietą. Jis kilęs ne iš Forum Augusti, o iš Forum Livii (dabar Forli) miesto. *34*

... *taip pat daug ką esu išgirdęs* ... Čia Erazmas Stela nurodo, kad jis susidūrė su žodine tradicija, galbūt su pačia prūsų legendine tradicija, pasakojančia apie jų kilmę, protėvius, senąją kultūrą, visuomenę bei religingumą. Vargu ar jis tiesiogiai ją išgirdo iš pačių prūsų, nors tokios galimybės negalima atmesti (tarkime, jis galėjo lotyniškai ar vokiškai bendrauti su kokiu nors prakutusiu prūsų vienuoliu ar kunigu, kuris pats iš senolių pasakojimų žinojo apie prūsų praeitį). Prūsiškosios legendos ir pasakojimai galėjo tiesiog „plaukioti“ tarp Prūsijos vokiškojo elito lygiai taip pat sėkmingai, kaip ir kryžiuočių karų

reminiscencijos; Renesanso metu vietinės legendos buvo tiesiog graibstomos, jų ieškoma; o prūsiškoji tradicija pačioje XVI a. pradžioje, kai Erazmas Stela viešėjo Prūsijoje, pas savo mokinį, Prūsijos ordino didįjį magistrą Friedrichą (1501–1507), vis dar „kabėjo ore“. Tai rodo ne tik vėlesnių kronikų užuominos apie pasakojamąją tradiciją, bet ir Mato Pretorijaus užrašytos apeigos Nadruvos ir Žemaitijos pasienyje apie 1670 m., kur žynys (Weydelut), atnašaudamas Perkūnui, Žemynai ir kitiems dievams bei atlikdamas aukojimo apeigas, per bendrą „pagoniškų mišių“ ritualą, kuris, beje, buvo skirtas daugiausia jaunimui, sakė kalbą arba pamokslą. Čia jis kalbėjo apie jų senąją kilmę, papročius, tikėjimus ir pan. („einen Sermon gehalten von ihren Herkommen, alten Gebrauchen, Glauben“ etc. – LPG, 540). Taigi šie pasakojimai apie kilmę ne tik „buvo pasakojami“ dar XVII a. paskutiniame trečdalyje – jais prasidėdavo žynio pamokslas, ir tik vėliau būdavo pasakojama apie papročius ir tikėjimą. Įdomi gal netikėta šio „sermono“ struktūra – iš pradžių apie kilmę ir tik vėliau apie religinius dalykus. Bet pažvelkime – ir Stela, ir Simonas Grunau bei Lukas Davidas medžiagą pateikia, remdamiesi būtent šia struktūra – kilmė, papročiai, religija. Galbūt tai pačios tradicijos

logika, nes kilmė čia kaip tik pagrindžia vėlesnius visuomenės sąrangos ir religijos dalykus. Antra vertus, galbūt religiniais dalykais baigiant, pabrėžiama jų svarba ir tai, kad jie paremiami tradicija. Pretorijaus liudijimas čia leidžia numanyti, jog tokia pasakojimo struktūra savotiškai legendiškai istoriškai „pašvęsdavo“ religiją ir papročius – mokant, kad jų laikytasi jau seniausiais laikais, ir istorinė tradicija pagrindžia ne krikščionybę, o senąją religiją.

Tokie pamokslai galėdavo būti sakomi tik slaptai, kita kalba, tačiau išsilavinusių vokiečių lūpose jie galėjo skambėti kaip tam tikri lokaliniai kuriozai, virstantys tam tikra istorinės savimonės paieška. Suprantama, Ordinas negalėjo propaguoti prūsų tradicijos, tačiau kiek kitokios, alternatyvios istorijos ieškojimai galėjo būti prasmingi tuo metu, kai jam jau aiškėjo pasaulietinės valstybės pranašumai ir privačiame diskurse prūsų istorija, atvykimas iš kažkur, atsiradimas „tuščioje vietoje“ asocijavosi su paties Ordino geografine savimone. Ir nekeista, kad Stelos pasakojimas toliau kalba apie religinę, tačiau *pasauliečio* karaliaus Videvučio valdomą prūsų valstybę. Friedrichui, kaip po kurio laiko ir Albrechtui, dar tada galėjo bręsti mintis apie teokratinės struktūros pakeitimą pasaulietine, nepalyginamai

lankstesne, o Ordino politinė sankloda XVI a. pradžioje buvo anachronizmas. Jis nebeturėjo politinio-ideologinio pagrindo čia būti, tuo tarpu Lenkija, Lietuva, Skandinavija ir konkrečiai Švedija čia seniai žvalgėsi. Tad Ordino protai galėjo ieškoti legendinių prototipų savo legitimacijai, lygiai kaip jų paieškos XVI a. viduryje buvo iškilusios Lietuvoje (kuriai reikėjo ne legitimacijos, o veikiau naujo savimonės impulso). *34*

... *apie senąsias Prūsijos sienas bei apie įvairius jos gyventojus*... Stela leidžia Friedrichui – jeigu jam to reikia polemikoje su lenkais – pasiremti Prūsijos sienų ir daugiatautės valstybės precedentais. Taip, matyt, įgaunami tam tikri argumentai, galintys ideologiškai pagrįsti Prūsijos teritorinį vientisumą, daugiatautiškumą, įvairialypumą, kurį, kaip Stela toliau sako, „šventoji vokiečių kariuomenė“ išvariusi iš šių teritorijų. Tad Friedrichas ir militarinis Ordinas yra teisėtas krašto „apvalytojas“, paveldėtojas konkrečios Prūsijos tradicijos „kontūrų“, kuriuos, atsikratęs paklydimų, pripildė nauju turiniu. *35*

... *kaip teisėtai Dievo sprendimu Prūsijoje vėl apsigyveno germanai, kadangi ji yra Germanijos dalis ir*

nuo pasaulio pradžios, patikimiausių rašytojų liudijimu, germanams skirta [bei jų] apgyvendinta. Dedikacinėje dalyje randame dar vieną „*Drang nach Osten* pagal Stelą". Dar vienas germanų veržimosi ideologinis pateisinimas, šįsyk – istoriškai demonstruojant Prūsijos „pirmapradį germaniškumą"; taigi Renesansas jau reikalauja ne tik tradicinių krikščioniškųjų, bet ir kultūrinių, istorinių, legendinių ir pan. argumentų. Nauja epocha, nauja motyvacija, naujas žodynas. Suprantama, (*Teutonų*) Ordinui visada buvo būdinga germaniškumo ideologija. Tai rodo vien pavadinimas ir vartojama kalba, bet ją tam tikrą laiką stelbė krikščioniškoji misionieriška ideologija, vėliau tapusi nebemadinga ir pavirtusi kultūrtrėgeriška.

Stelos nuorodą į autoritetingus autorius galime lengvai atmesti, nes Prūsijos teritorijoje gyvenusius aisčius Tacitas skiria nuo germanų, nors ir aprašo juos „Germanijoje", aiškiai mini, kad jie „javus bei kitus reikalingus augalus augina uoliau, negu tingūs germanai" (*Germania*, XLV)[1]. Todėl Stela neskuba aisčius paversti prūsais, nes jie nėra germanai, ir visai netoliese jam teks ieškotis kitų prūsų pradininkų.

[1] Tacitas Publijus Kornelijus, *Rinktiniai raštai*, iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė ir Janina Mažiulienė, Vilnius, 1972, p. 29–30 (vertė J. Mažiulienė).

Kaip vėliau matysime, kildindamas prūsus Stela stengsis laikytis šios principinės linijos – pirmieji prūsai buvę germanai. Visiškai natūralu, kad Prūsijos žemėse ir aplink ją gyveno germanai, keltai, baltai, venedai, tikriausiai slavų protėviai ir kt. Kitokių, etniškai grynų masyvų nebūta. Kitas klausimas, kad germanų gentys Prūsijoje buvo atvykėlės, užtruko trumpai (gotai, gepidai, vandalai – nors kita kalba apie jų bent jau dalies germaniškumą) ir istorinių laikų čia nesulaukė. O jei ir sulaukė – tai su prūsiška ideologija ir religija bei savimone. Įtikėtina, jog varmiai buvo giminingi germanams varintams, bartai – langobardams. Tačiau jie seniai turėjo prūsišką savimonę, kurią ir pademonstravo kovose su Ordinu. *36*

... *Jobo iš Pamedės* ... *Pomesania* – liet. Pamedė. *36*

PIRMA KNYGA

... *rytuose saulė jai tekanti iš alanų pusės* ... Alanais Prūsijos rytuose Stela čia vadina lietuvius. *37*

... *Amaksobijų kalnai* ... Geografiškai tai Karpatai, nes į pietus nuo Prūsijos yra pirma aukštų kalnų grandinė; amaksobijai buvo gentis, gyvenusi į pie-

tus nuo šių kalnų. Amaksobijus mini Klaudijus Ptolemajas, II a. aprašydamas Sarmatijos gentis („Geographia“, III, 5 – BRMŠ, I, 150–151). Nors ne viskas iki galo aišku, galimas dalykas, juo čia Stela ir remiasi. Ptolemajas Karpatus vadina Peucinų kalnais, tad Stelos šaltinis turėtų būti kitas. Toliau tekste jis dažnai nurodo vieną ar kitą autorių, bet pačioje pirmos knygos pradžioje, kalbėdamas apie Prūsijos ribas, įsiterpiančias tarp alanų ir amaksobijų kalnų, jokios nuorodos neduoda. Amaksobijai (gr. Αμαξόβιοι) – tai graikiškas žodis, reiškiantis „gyvenančius vežimuose“, perimtas ir lotynų (romėnų ir ankstyvųjų Viduramžių) istoriografijoje. Lygiai taip visus sarmatus pagal jų gyvenseną apibūdina Tacitas, tardamas, kad jie gyvena „ant ratų ir arklio“ (*Germania*, 46)[2], ir juo sekdami daugelis vėlesnių autorių; išties sarmatų gyvenimo būdas buvo klajoklinis, kaip ir dalies skitų, hunų, alanų bei kitų Eurazijos nomadų genčių, kurie nuolat keliavo, ieškodami pašaro žirgams ir galvijams. Amaksobijai – ne genties savivardis (kaip jie save vadino, nežinome), o stereotipo įkirtimas į žemėlapį. Ptolemajo teigimu, jie turėjo būti įsikūrę šiauriau jazygų ir roksolanų, kuriuos jis II a. po Kr.

[2] *Ibid.*, p. 31.

įkurdina prie Juodosios jūros. Dabar jie būtų gyvenę Vidurio Ukrainos teritorijoje. Tad *Amaksobijų kalnai* būtų ne į šiaurę nuo šių genčių – su Karpatų kalnagūbriu jos galėtų liestis iš rytinės jo pusės, bet tik nedidele dalimi.

Amaksobijus, *Amaxobii Sarmate* mini kitas šaltinis, kuris pagal istorikų datavimus, turėjo būti sudarytas pirmaisiais amžiais po Kr., tačiau žinomas pagal vėlyvą XII–XIII a. sankirtos variantą; tai Peutingerio žemėlapis, *Tabula Peutingeriana*, pavadintas taip pagal jo savininko, Augsburgo mokslininko ir politiko Konrado Peutingerio (1465–1547) pavardę. Peutingerį šis žemėlapis pasiekė per tarpininkus, vokiečių humanistus, ieškojusius senųjų rankraščių pietų Vokietijos vienuolynuose; jis neabejotinai atitinka romėniškas geografines realijas[3]. Jame einant iš vakarų į rytus išskaičiuojamos gentys, pradedant nuo germaniškų, baigiant sarmatiškomis, esančiomis šiauriau Dunojaus. Po rytinių ir šiaurinių germanų genčių, markomanų, vandulų, kvadų, jutungų, burų (apytiksliai gyvenančių į šiaurę nuo Dunojaus per visą romėnišką *limesą* – maždaug dabartinės Pietų Vokietijos, Austrijos, Čekijos teritorijos) jis išskaičiuoja

[3] Podosinov A. V., *Vostočnaja Evropa v rimskoi kartografičeskoi tradiciji. Teksty, perevody, komentarii*, Moskva, 2002, p. 287–297.

jau sarmatiškas gentis į šiaurę nuo Dunojaus, pradėdamas nuo *Sarmate vagi* – „klajojančių", „valkataujančių" sarmatų, kurie įkurdinami tarp Šiaurės vandenyno (Baltijos jūros) ir Dunojaus. Galimas dalykas, tai ką tik nuo Šiaurės Pajuodjūrio atsikraustę jazygai, tik čia jiems skiriama pernelyg daug vietos ir aišku, kad nuo pietinio Dunojaus į šiaurę esančios žemės bei gentys nebėra tokios pažįstamos kaip Dunojaus aukštupio pakrančių germaniškosios. Žemėlapyje *Amaxobii Sarmate* rytuose ribojasi su *Venadi Sarmatae*, o šiauriau minimi *Lupiones Sarmate* gali būti lugijai, žinomi iš Tacito „Germanijos" 43 skyriaus[4]. Peutingerio teigimu, amaksobijai būtų dislokuojami kiek labiau į vakarus nei mano Ptolemajas ir iš dalies patektų į pietinių Karpatų pašlaičių kaimynystę (šiauriau labai tvarkingai, visai kaip rašo Tacitas, įsiterptų lugijai, gyvenantys tarp Karpatų ir Baltijos...). Tad „Amaksobijų kalnus" Stela mini teisingai, jei laikysime, kad jis remiasi ne Ptolemajo dislokacija, pagal kurią amaksobijų vieta – tiesiai į šiaurę nuo šiaurinio Pajuodjūrio, o ta tradicija, kuri reprezentuojama Peutingerio žemėlapyje. O Klaudijus Ptolemajas (apie 100–168) jazygus tebemini šiauriniame Pajuodjūryje, prie Azovo jūros, Meotidės:

[4] *Ibid.*, p. 315–319, 321.

„Priešais Dakiją gyvena peucinai ir basternai, o palei visą Meotų jūros pakraštį jazygai ir roksolanai. Arčiausiai jų yra amaksobijai [...] ir alaunai skitai. Mažesnės gentys įsikūrusios Sarmatijoje palei Vyslos upę“ (BRMŠ, I, 150–151, vertė Eugenija Ulčinaitė). Taigi amaksobijai yra maždaug Skitijos viduryje, arčiau Meotidės negu skitai alaunai.

Jeigu manysime, kad *Sarmate Vagi* – tai jazygai, Peutingerio žemėlapis atspindi vėlesnę nei II a. po Kr. vidurio situaciją. Jazygai su Roma jau Padunojyje susiduria markomanų karų metu, kai jazygai drauge su germanais, kvadais ir markomanais kariauja karą, kurį romėnai nelengvai, bet iš esmės laimi, pavadinę jį *bellum Germanicum* (166–167, 169–173), po to sekė *bellum Sarmaticum* (174–175), kuris pasibaigė jazygų sumušimu, ir galiausiai federatų, Romos sąjungininkų, statusu (177)[5]. Amaksobijai Peutingerio žemėlapyje kaip tik atspindi modernesnę situaciją, vėlesnę, nei pavaizdavo Ptolemajas, kuris savo ruožtu turbūt rodo Sarmatijos tautų dislokaciją bent jau geru šimtmečiu prieš savo gyvenamąjį metą.

Tad „Amaksobijų kalnai“ galėjo atsirasti kiek vėlesniais laikas, bent jau tada, kai amaksobijai minimi

[5] Schmidt L., *Allgemeine Geschichte der germanischen Völker. Bis zur Mitte der VI Jh.*, München-Berlin, 1909, S. 174–196.

pasislinkę labiau į vakarus ir pietuose išties priartėja prie Karpatų. Turint omenyje, kad Stela aprašo būtent kažkurio iš Valentinianų valdymo metu nutikusius persikraustymus, labai apytiksliai juos datuojant IV a. pab.–V a. vid., amaksobijai, pasistūmėję labiau į vakarus drauge su didžiąja dauguma Tautų kraustymosi išjudintų genčių, aprašomu laiku galėjo kurį laiką gyventi į pietus nuo Karpatų. Įdomiausia, jog Peutingerio žemėlapio romėniškojo provaizdžio susiformavimo data laikoma apie 300–350 m. po Kr.[6] Stela mums piešia tokį Prūsijos kontūrą tarp alanų ir Amaksobijų kalnų. Laikas maždaug toks ir būtų – alanai, Ammiano Marcelino liudijimu, kaip tik IV a. trečiame ketvirtyje (375) savo pavadinimu bei įtaka apima taip pat neurus, gelonus, agatirsus, melanchlenus – visos šios gentys, išskyrus galbūt melanchlenus, tikėtina buvo tiesioginiai Prūsijos kaimynai. Gal jas ir turi omenyje Stela, įvardydamas alanus kaip „prūsų kaimynus" IV–V a. vid. (apie tai žr. antros knygos komentarus). *37*

... nustato...nurodo jų esant mažiau ... Ptolemajas nieko specialiai nenurodo ir čia išskaičiuodamas kurių nors Stelai rūpimų genčių nepriskiria ger-

[6] Podosinov A. V., *op. cit.*, p. 104.

manams bei neapibūdina vienos ar kitos grupės dydžio. Ptolemajo aiškinimas gana painus, bet po Stelos genčių vardijimo aiškumo nepadaugėja. *37*

... *visas jas priskiria Germanijai* ... Kaip ir kiekvienas romėnas Publijus Kornelijus Tacitas nežinojo alternatyvos – šiose vietose galėjo būti tik germanai arba sarmatai, lygiai tas pats buvo sakoma ir apie graikus su skitais. Palyginkime motyvus, kuriais remdamasis kurias nors tautas jis priskiria ar nepriskiria vienai iš galimų grupių: „Aš nelinkęs prie germanų tautų priskirti tų, kurios dirba žemes su dešimtinės mokesčiu" (*Germania*, XXIX)[7]. Arba prisiminkime jo svyravimus dėl aisčių, kuriuos jis apibūdina kaip užsiimančius žemdirbyste „uoliau nei tingūs germanai", vadinasi, jie nepriklauso germanams, bet kadangi jie žemdirbiai, yra sėslūs, tai jie – ne sarmatai. Baltijos (Svebų jūros) dešiniame krante gyvenančios aisčių gentys papročiais ir apdaru Tacitui panašios į svebus, „o kalba artimesnė britaniškajai" (*Germania*, XLV)[8] – taigi ne germanai ir ne sarmatai, bet panašūs į Britanijos keltus ir svebus, šiaurės germanus, t. y. skandinavus. Kas jie tokie, Tacitas aiškiai nepasako,

[7] Tacitas, *op. cit.*, p. 21.
[8] *Ibid.*, p. 29.

nes aisčiai prieštarauja jo stereotipams, todėl jis nepastebimai palieka aisčius iki galo nepriskirtus nei keltams, nei germanams, nei sarmatams, ir tarsi negalėdamas ištrūkti iš minėtų stereotipų, labiau nori čia matyti arba atskirą etnosą, arba genčių mišinį. Bet nė vienos šių išvadų Tacitas nepadaro, apsimesdamas, kad šiuo atveju užtenka papročių aprašymo. Lygiai taip pat jis svyruoja, kai į sarmatų-germanų Prokrusto lovą jam reikia įgrūsti ugrofinų gentis – fenus, sitonus, slavų protėvius venetus, o peukinus ar bastarnus (atrodo, keltus), Tacito laikais gyvenusius Dunojaus žiotyse, po dvejonių priskiria germanams. Kada etninės priklausomybės klausimas sprendžiamas pagal sėslų ar klajoklinį gyvenimo būdą, pagal pripratimą kautis pėsčiomis ar raitomis, klaidos neišvengiamos. Tačiau Tacitas nekėlė uždavinio išsiaiškinti, kas tos Šiaurės gentys, jo tikslas buvo – arba jas priskirti sarmatams, arba germanams. *38*

... vėliausiai į sritį atsikraustė prūsai – tautos, kurios, Ptolemajo liudijimu, gyveno prie Rifėjų kalnų, kur jie plačiai išsidriekia į šiaurę, netoli tos vietos, kur iš jų išteka Tanaidė (Tanais) ... Rifėjų (Rimfėjų) kalnai – tai Uralas, Antikos ir ankstyvųjų Viduramžių geografijoje laikyti skiriamaja riba tarp Europos bei

Azijos, vieta, iš kurios išteka Donas (*Tanais*, Tanaidė), arba – ir tai nereti atvejai – apskritai kažkoks kalnagūbris Rytų Europoje, slenkantis iš rytų į vakarus; kartais tai kiek mitologiškas vaizdinys, galintis reikšti ir abstraktesnius kalnus. Šių kalnų nebūtina tapatinti su Uralu, tai gali būti ir Valdajaus aukštumos. Yra ir atvejų, kai Rifėjai gali reikšti labiau Karpatus – palyginkime Marcelino paliudijimą (*Res Gestae*, XXII 38, 40): „... kur baigiasi Rifėjų kalnai, gyvena arimfėjai, teisingi ir taikūs žmonės. Pro tuos kalnus prateka Chrono ir Vyslos upės. Šalia [arimfėjų] gyvena masagetai, alanai, sargetai ir daugybė kitų tautų, kurių nei kalba, nei papročiai [mums] nėra žinomi...“ – (BRMŠ, I, 153, vertė E. Ulčinaitė). Čia veikiau būtų Karpatai ar mitologizuoti kalnai, arba menami kalnai, atsiradę iš geografinės painiavos ir jungiantys kelių tikrų kalnagūbrių vaizdinius. Rifėjų kalnai, pro kuriuos prateka Vistula ir Chronas (Nemunas arba Prieglius) aiškiai rodo, kad Marcelino atveju tai tikrai ne Uralas. Bet dažniausiai Rifėjų kalnai suvokiami kaip Dono ištakų kalnai ir siejami su Europos bei Azijos riba ir Uralu. 44 m. parašytame veikale „Apie pasaulio padėtį“ (originalo pavadinimai du *De situ orbis* ir *De chorographia*) Titas Pomponijus Mela mini „patį Tanajų, besiver-

žiantį nuo Rifėjaus kalno“ (*ipse Tanais ex Riphaeo monte deiectus*, – Mela, I, 115), arba Plinijus, brėždamas liniją nuo Pajuodjūrio ir Meotidės (Azovo jūra) iki Rifėjų kalnų, ją pradeda iš pietų šiaurėn: „Pats Meotidės ežeras, priimdamas į save Tanajaus upę, nutekančią iš Ripėjų kalnų, paskutinę ribą, esančią tarp Europos ir Azijos“ (*lacus ipse Maeotis, Tanain amnem ex Ripaeis montibus defluentem accipiens, novissimum inter Europam Asiamque finem* – Plinijus, *Historia naturalis*, IV, 78)[9] ir pan. Ankstyvųjų Viduramžių autoriai šią tradiciją tęsė: prisiminkime Jordano „Getikos“ teiginį apie Skitijos viduryje esančius Rifėjų kalnus, iš kurių išteka Tanajus, įtekantis į Meotidę (*Getica*, 32); dažniausiai tai Uralas, ir šią nuomonę perėmė šiuolaikinė geografija[10].

Pasakodamas apie prūsų protėvynę, Stela laikosi Rifėjų kalnų kaip Uralo, Tanajaus (Dono) ištakų versijos, kurią jis sakosi perėmęs iš Ptolemajo. Pastarojo nuomone, tai tikriausiai boruskai (*Borusci usque ad Ryphaeos montes*). Stela sako, jog Prūsijos pavadinimas yra Borusija, vadinasi, atvykėliai – tai boruskai, o šnekamojoje kalboje, iškritus vienai raidei, atsirado Brussia, arba Prūsija.

[9] Žr. Podosinov A. V., *op. cit.*, p. 245.
[10] *Ibid.*, p. 246.

Bet grįžkime prie Ptolemajo išvardijimo, kurio eiliškumas mums įsidėmėtinas ir be Stelos ir kuris vis dėlto palyginti drąsiai Dono aukštupio gentį priskiria būsimiems prūsams, t. y. baltams. Tik atrodo, kad Stela ne taip smarkiai nuklysta nuo tikėtinumo sferos. Mat Ptolemajas boruskus išvardija sąrašo gale, rytinėje vienos grandinėlės dalyje, tačiau ta grandinėlė prasideda nuo baltiškų teritorijų, bent jau nuo Venedų įlankos, t. y. Baltijos jūros, plg.: „Toliau prie Venedų įlankos palei vandenyną gyvena veltai. Už jų hosijai, toliau karbonai, kurie labiausiai krypsta į šiaurę [...]. Nuo jų kiek į rytus yra kareotai ir salai, už kurių agatyrsai. Toliau aorsai ir pagaritai. Už jų savarai ir boruskai iki pat Rifėjų kalnų“ (BRMŠ, I, 151). Jei pradėsime nuo kareotų ir salų, kurie – neturėtų kelti didesnių abejonių – yra kuršiai ir sėliai, greta jų minimi agatyrsai irgi priklauso jei ne baltams, tai jų nuolatiniams kaimynams, aprašytiems nuo pat Herodoto. Dėl aorsų neaišku, bet tai greičiausiai skitai arba sarmatai, tačiau pagaritai primena herulus, gerulus, prūsų Pogezaną, Pomezaniją, Pagirį-Polesę. Tai tikriausiai būtų herulų-gerulų protėviai, šalia jų savarai, apie kuriuos atskira kalba, ir toliau boruskai.

Matome Ptolemają išskaičiuojant gentis, kurių

mažų mažiausiai pusę galima identifikuoti kaip baltiškas. Juolab kad jos gyvena tame plote, kur archeologai ir kalbininkai skiria išnykusias Rytų baltų gentis bei archeologines kultūras. Tai šiaurinis ir šiaurrytinis beveik mums nežinomas baltų pakraštys. Visiškai įtikėtina, jog čia susiduriame su archeologine Djakovo kultūra, kurios ankstyva fazė lyg ir ugrofiniška, tačiau vėlyva (I a. pr. Kr. – III–V a. po Kr.) laikoma jau atsiradusia čia imigravus baltų gentims ir turbūt yra mišri baltų-finougrų. Kaip tik ši kultūra, vakaruose siekianti Dauguvos ir Dnepro ištakas, užimanti Valdajaus aukštumas ir vėliau paslaptingai išnykusi[11], ir gali būti viena iš būsimųjų prūsų „prakultūrų". O Valdajaus kalnai – tie patys „Rifėjų kalnai".

Savarai gali būti ir avarų gentys, artėjančios prie Europos, tačiau Vyslos aukštupyje Ptolemajas mini avarinus. Kita galimybė, kad savarai sietini su etnonimu, pasirodančiu baltų kraštuose – *scovitas* iš Bogufalo II Lenkijos kronikos, gentimi, esančia tarp jotvingių ir prūsų. XII a. baltų tautos čia vardijamos tokia seka: „Jaczwanszytas, Scovitas, Prutenos, Litwanos, Szamuitas" (LPG, 61). O Malalos kronikos slaviško vertimo intarpas visas tautas, išpažįstančias Sovijaus įvestą mirusiųjų deginimo ritualą, vadina

[11] *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 1987, p. 112–113.

Sovica (Sovika?) – *Soviceju naričajutsa* (BRMŠ, I, 266–268). Gal ir sovica, ir savarai kildintini iš šaknies sav-, sov-, susijusios su Sovijaus ritualu? Žinoma, mes neteigiame, kad savarai ir sovica – tai tie patys etnonimai, tačiau savarų baltiškumo klausimas lygiai toks pat pagrįstas kaip ir jų ugrofiniškumo ar sarmatų-skitų versija. Tai gali būti ir gentys, giminingos būsimiesiems avarams, nors, kaip minėta, jiems lyg ir būtų priskirtini avarinai. Tačiau šaknis sav- gali būti baltiška.

Jei sutinkame su boruskų – atsikraustėlių nuo Pauralės – versija, tai greta jų galėtume matyti ir savarus. Prūsai-boruskai ir savarai-sovica gal rodytų ne vieno etnoso persikraustymą? Nors teritorija kiek kita, su galindais bei Zarubincų archeologine kultūra siejamus persikraustymus mini Marija Gimbutienė[12].

Tad Stelos kalba apie boruskus kaip prūsų protėvius yra tarsi iš piršto laužta, tačiau tik iš pirmo žvilgsnio. Iš tikrųjų boruskai gyvena kaip tik tame šiaurės rytiniame kampe, kur užsibaigia baltiškos teritorijos, įsiremdamos į Valdajaus aukštumas, Uralo prieškalnes ir Dono ištakas. Jeigu ieškotume vardų, atitinkančių Stelos siekį rasti monolitinį atitikmenį prūsams, galėtume čia sutikti gentį, kuri pasirodo

[12] Gimbutienė M., *Baltai*, Vilnius, 1985, p. 85–86.

šiauriau Azovo, Meotidės (Azovo) ir Juodosios jūros kaip *burtani* ar *britani*[13]. Tiesiogiai su boruskais sieti jų negalima, bet prūsų vardai, kuriuos Grunau vartoja skirtingai – *Brudennen abir Brutin* (BRMŠ, II, 84); *wie die Masuren die Brudenen Bruten nannten[...] Brudenen adir Bruten* (BRMŠ, II, 84–85); *Brudeni* (BRMŠ, II, 78) ir pan. – teikia galimybių pasvarstymams. Gal tai būtų pradėję kraustytis boruskai, prūsų gentis, keliaujanti iš Dono ištakų teritorijos į pietus. Ir priartėjusi prie Meotidės, Dono žemupio teritorijų, kur gyvena taip pat gelonai-galindai, jazygai ir alanai – tautos, vėliau labai priartėjusios prie Baltijos ar, tiksliau, prie baltų pietinio masyvo. *39*

... iki šiol prie Rifėjų gyvenančios tautos kalba viena ir ta pačia kalba kaip šie... Labai apytiksliai „prie Uralo" baltų masyvas priartėja ties Okos aukštupio baseinu bei Dnepro aukštupio kairiajame krante (žr. Romo Batūros komentarus, skirtus galindų paplitimo problemai[14], bei išsamų Vladimiro Toporovo straipsnį „Prūsų kalbos žodyne"[15]). Dar XII a. šiose

[13] Podosinov A. V., *op. cit.*, p. 256–257.

[14] Batūra R., „Paaiškinimai", in: Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 352–354.

[15] Toporov V., *Prusskij jazyk. Slovar. E-H*, Moskva, 1979, p. 138–142.

teritorijose lieka gyventojų, kurie, sprendžiant iš hidronimų, kalba Vakarų baltams artima kalba. 1058 ir 1147 m. pagal rusų metraščius rusų kunigaikščiai kariauja su *goliad* gentimi, kuri, pasak Toporovo komentaro, buvusi „baltų gyventojų likučiai rusų apsuptyje, užėmę pačią kraštutinę vietą rytuose“[16]. Tad XVI a. pradžioje apie tuos vakarų baltus rytuose Stela galėjo kažką žinoti ar būti girdėjęs; ar apie jų saleles, ar iš legendinės tradicijos – bet tokiu atveju tradicija patvirtina kalbotyros duomenis, ir atvirkščiai. Nesvarbu, ar kalbame apie galindus, ar apie boruskus-borusus, tai, ką pasakoja Stela, iš esmės teisinga – jo labai apytikslės geografijos žinios teleidžia jam patvirtinti Vakarų baltų migraciją į Prūsiją „nuo Rifėjų kalnų“. Tai mitologizuota geografija, nes ji nėra geografiškai tiksli kaip šiuolaikinis žemėlapis. 39

... nors prūsai erdviai ir plačiai gyveno šioje visu kuo derlingoje žemėje, tačiau jos visiškai nedirbo ... Teiginys priklauso legendinei mitologinei tradicijai ir neatitinka archeologinių realijų. Atvirkščiai, 100–400 m. po Kr. Gimbutienė vadina „aukso amžiumi“, kai kilo žemdirbystė, klestėjo amatai, prekyba, menas[17].

[16] *Ibid.*, p. 139.

[17] Gimbutienė M., *op. cit.*, p. 86.

Veikiau čia kalbama apie atvykėlių antsluoksnį, kuris, kaip ir būdinga klajokliams, „nesižemina" iki žemdirbystės ir palieka ją vietiniams gyventojams, o patys užsiima medžiokle bei karu – tą Stela paliudija ir toliau. 40

... gėrimui – pieną, kartais dar ir sumaišytą su arklių krauju, ir net tol, kol apgirsdavo ... Šitas liudijimas darsyk patvirtina klajoklišką gyvenseną; kumysas yra klajoklių gėrimas; kumelių pieno gėrimą Prūsijoje IX a. pabaigoje mini anglosaksas Vulfstanas – pasak jo, aisčių karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, neturtingieji ir vergai – midų (BRMŠ, I, 168). Matome socialinę diferenciaciją, nors, kumysas, pavyzdžiui, tarp Indijos arijų būdavo kaip tik žemesnio sluoksnio gėrimas; matyt, Prūsijoje ir istoriniai šaltiniai patvirtina legendų žinią apie tai, kad atsikraustėliai joje ankstyvaisiais Viduramžiais yra paėmę valdžią; jie kaip nomadai laikėsi savo tradicijos – gerė kumelių pieną, kaip dar vieną išskirtinį savo padėties ženklą. Apie kinkomų gyvulių pieno ir kraujo gėrimą iki pasigeriant Prūsijoje mini Adomas Bremenietis apie 1075 m. ir Petras Dusburgietis 1326 m. – pagal jį, prūsai geria „paprastą vandenį, medaus vyną, vadinamą midumi, taip pat kumelių pieną, tik

jo niekada negeria nepašventinto" (BRMŠ, I, 345). Pastaroji aplinkybė parodo dar XIV a. pradžioje išlikusį kumyso sakralumą. Stelos žinia apie kumelių pieno, maišyto su krauju, gėrimą arba paimta iš tradicijos, arba greičiausiai iš Adomo Bremeniečio, nes kaip tik jis mini kraują, pieną ir pasigėrimą – tris elementus, kurie drauge neaprašyti jokiame kitame (nelegendiniame) šaltinyje. Kumelių pieno gėrimas, juolab sumaišyto su krauju, artimas ir skitams, ir kitiems klajokliams, sakykime, tiurkams. Tai nomadų bruožas. 40

... *Subarija* ... Nuo žodžio *suber-* kamščiamedis, jo žievė. 40

... *naudojosi kuolais ir pagaliais* ... Čia keliuose sakiniuose kompiliuojami Adomas Bremenietis, Petras Dusburgietis ir Tacitas – drauge pasirodo žinios, aprašytos tik Grunau, – apie gyvenimą urvuose ir pan. Tik Grunau kalba apie ulmiganus, kurie taip gyveno iki kimbrų arba skandų atvykimo iš Gotlando, – šie autochtonai buvo nesupratingi, blogi, ir neturėjo ko valgyti (BRMŠ, II, 117). Su Stelos informacija sutampa ir Grunau pasakymas apie senąją ulmiganų (ne Stelos minimą prūsų-borusų religiją).

Pasak Grunau, iš pradžių Prūsų žemės gyventojai nieko nežinojo nei apie dievus, nei apie deives, tačiau garbino Saulę (BRMŠ, II, 112), ir tik kimbrai jiems atgabeno tris savo dievus. Vietinių gyventojų, ulmiganų (Grunau) ir borusų (Stela), gyvenimas ir religija labai menkinami. Tai parodo, kad iki atvykėlių atsiradimo vietiniai buvo nieko verti, – taigi ir Stela, ir Grunau čia turėtų pakartoti nomadišką tradiciją ir legendas, kurios, suprantama, ideologiškai menkino iki tol buvusią sąrangą. *41*

... saugesni nuo kaimyninių germanų ... Laikotarpis po gotų išvykimo buvo tarpas, kuris išties galėjo atitikti aprašomas sąlygas; saksai ar fryzai, galbūt varnai, langobardų ar vandalų likučiai, ypač tikėtina – gitonai ir rugijai galėjo turėti ginkluotus konfliktus su prūsais – gentys iš rytų, iš vakarų ir pietų tikrai slinko į gotų paliktas žemes. Tačiau bent jau nuo VIII–IX a. vakariniais prūsų kaimynais tapo Palabio ar Pamario slavai, su kuriais prūsai konfliktų turėjo daug mažiau, o smelkiantis teutonams Pamario slavų kunigaikščiai tapdavo dažnais prūsų sąjungininkais net gerokai vėliau po krikšto. Konfliktai su germanų gentimis galėjo atnešti į Prūsiją varintus, rytinę jų atšaką (vakariniai varintai ar var-

nai, be kita ko, pasiekė ir Angliją), kuri vėliau tapo suprūsėjusiais varmiais. *41*

... *tikima, yra to krašto senbuviai* ... Stela čia bene pirmas iš autorių pamini, kad sūduviai yra senbuviai tose vietose, kur jie gyvena. Ši žinia kartosis visuose vėlesniuose XVI a. šaltiniuose. Vis dėlto Stela yra vienintelis legendinės tradicijos autorius, paminintis prūsų ir sūduvių sąjungos faktą, kai sūduviai netgi yra vyraujanti sąjungos pusė... *41*

... *jie liko nepaliesti* ... Romėnai net pergalingiausiuose žygiuose nepasiekė teritorijų prie Baltijos jūros, o teiginių apie sūduvių ar juolab prūsų kovas su romėnais nepaliudija joks antikinis šaltinis. Tai arba Stelos pramanas, arba legendinės tradicijos dalis. *42*

... *Pitėjas*... Pytheas – Pitėjas iš Masalijos, IV a. graikų keliautojas, geografas, atradėjas, pirmas Šiaurės ir Šiaurės Rytų Europos tyrinėtojas, savo ekspedicijos rezultatus aprašęs veikale „Apie okeaną". *43*

... *Timajas* ... Timajas iš Tauromenijo (Sicilijoje, apie 350–apie 250 pr. Kr.) – graikų istorikas, jo pagrindinis veikalas „Istorija". *43*

... *visiems žinomas pasakojimas apie Padą* ... Tikriausiai čia Stela turi omenyje antikinę tradiciją, gal Aristotelio kūrinį „Apie stebuklus", *81*, kur teigiama, kad Piloso graikai gintarą atsigabendavo iš Pado upės (anksčiau vadintos Eridanu) žiočių, tačiau tokią nuomonę labiausiai išpopuliarino Aischilas (siužetas apie Faetontą ir jo seseris). Ta nuomonė Antikoje galiausiai buvo atmesta. Diodoras Sicilietis (I a. pr. Kr.) pats sakėsi sužinojęs, kad prie Pado upės gintaro nerandama, o jis atgabenamas iš Skitijai priklausančios salos, vadinamos Bazilija. Visas šias Antikos legendas apie Eridaną nuosekliai išnagrinėjo ir aprašė Pretorijus[18]. *45*

... *Chrysolectrum* ... Tai aukso spalvos ambra, gintaras. *45*

... *dviejų urnų* ... Tūrio vienetas: pusė amforos, 13 l. *49*

... *kaip ožio barzda* ... In arunci speciem; aruncus (lot.) – arunkas, ožio barzda – toks augalas; spėjama, kad *tragopogon arvensis*. *50*

[18] Pretorijus M., *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, Vilnius, 1999, t. 1, p. 512–529.

... *machlin* ... Forma perimta turbūt iš Plinijaus NH, 8, 39; dabartiniuose kritiniuose šio veikalo leidimuose priimta kita forma *achlin*, kildinama iš senosios graikų k. „nesulenkiantis kojų“. *52*

ANTRA KNYGA

... *kai romėnus valdė Valentinianas* ... Čia turėtų būti kalbama arba imperatorių Valentinianą I (364–375), arba apie Valentinianą II (375–392); kadangi toliau minimi (šiaurės) alanai, tikriausiai omenyje turimas Valentinianas I, nes būtent jo valdymo pabaigoje 375 m. hunai ir alanai pasirodo Romos imperijos paribyje ir išstumia gotus, kurie, jau imperatoriui Valentui (364–378) leidus, persikelia per Dunojų ir apsigyvena Trakijoje. Vėliau Romos vietinės administracijos savivalė priverčia gotus sukilti ir 378 m. prie Adrianopolio jie sutriuškina Romos armiją.

Hunai atėjo iš Rytų, viską pakeliui triuškindami ir artėdami prie Romos per Šiaurės Azovo pakraščius ir Žemutinę Padonę, o kita atšaka – per Šiaurės Kaukazą, Kimerų Bosporą ir Tauriją (apytiksliai per dabartinį Krymą ir jo šiaurines prieigas), apie IV a. septintą dešimtmetį hunai ir alanai sutriuškina Kimerų Bosporą, priklausiusį Romai, tačiau Bosporui,

savo laiku karalystei, o nuo Nerono laikų provincijai, Roma apsiginti nuo hunų nesugebėjo pasiųsti jokios pagalbos[19]. Hunai (tiesa, tai pirmoji banga, labiausiai vakaruose gyvenusių hunų orda) prie Romos pakraščių priartėja ir jos šiaurės rytiniai sienai ima grėsti kaip tik Valentinianui I valdant. Kita vertus, Valentiniano vardą galėjo iškelti kitos priežastys – ne hunų invazijos pradžia, o jų galybės pabaiga, 453 m. žlugus Atilos hunų vadovaujamai genčių federacijai, kai valdė jau Valentinianas III (419–455). Šiaip ar taip, Stelos paminėtas Valentinianas čia tinka abiem ar net trim atvejais, nors Stela nenori paaiškinti, kurį iš imperatorių Valentinianų jis turi omenyje. *54*

... *šiaurės alanų gentys, kaimyninės prūsams* ... Kas tie alanai ir kodėl jie laikomi prūsų kaimynais? Šis klausimas, prasidedantis teiraujantis apie alanus ir jų atsiradimą palei Prūsiją, turi būti aiškinamas aptariant kilmę ir gyvenamąsias vietas, vėliau – priverstinę sąjungą su hunais, o tada reikia išsiaiškinti, kokios IV a. etnogeografinės realijos buvo Prūsijos aplinkoje. Žinoma, komentaruose tai galima padaryti vien prabėgomis.

[19] *Istorija Evropy. T. I. Drevniaja Evropa*, Moskva, 1988, p. 650.

Alanai – iranėnų genčių grupė. Marcelinas (*Res Gestae*, XXXI, 2, 12–25) kalba apie žiaurių ir laukinių hunų užkluptus irgi klajoklius ir labai karingus alanus. Pastarieji, pasak Marcelino, anksčiau vadinti masagetais; šis graikų kilmės romėnų istorikas pamini alanų gyvenamąsias vietas, iš esmės užimančias visą buvusią Skitiją ir dar daugiau. Alanai gyvena už Tanajaus upės (Dono), per savo plėšikiškus žygius ir medžiokles pasiekia teritorijas nuo Armėnijos ir Midijos iki Meotijos ir Kimerų Bosporo. Jie yra klajokliai, plėsdamiesi prijungę daugybę tautų, kurios iš pačių alanų perėmė ir alanų vardą. Alanai gyvena dviejose pasaulio dalyse (t. y. Azijoje ir Europoje). Tarp jų nukariautų ir pajungtų kaimyninių tautų, kaip teigia Marcelinas, „vidurinę vietą užima nervijai, gyvenantys greta aukštų kalnagūbrių, kurių ledo nuklotuose šlaituose įsikūrę akvilonai. Už jų gyvena vidinai ir labai laukinė gelonų tauta, kurie diria odą nuo užmuštų priešų ir iš jos darosi sau drabužius bei kovinius pakinktus žirgams. Su gelonais ribojasi agatirsai, kurie kūną ir plaukus dažosi mėlynai, paprasti žmonės – nedidelėmis, šen bei ten išmėtytomis dėmėmis, o kilmingieji – didelėmis, ryškiomis ir dažnomis. Už jų, kaip aš skaičiau, po įvairias vietas klajoja melanchlenai ir antropofagai, kurie

maitinasi žmogaus mėsa. Dėl šio siaubingo mitybos būdo kaimyninės tautos nuo jų atsitolino ir užėmė atokesnes žemes. Todėl visa šiaurės rytų žemės juosta iki pat serų pasienio liko negyvenama. Iš kitos pusės netoli nuo amazonių gyvenamų žemių alanai rytuose susimaišo su gausiomis ir didelėmis tautomis, kurios krypsta Azijos sričių link ir kurios, kaip sužinojau, tęsiasi iki pačios Gango upės, kertančios indų žemę ir įtekančios į pietinę jūrą“.

Marcelinas čia išvardija alanų geografiją nuo „vidurio“, nes vakarai tuo metu jau buvo nebepastovi judanti riba, kur alanai veržėsi drauge su juos į tautų kraustymąsį jėga įsijungusiais hunais: „Hunai, perėję per žemę tų alanų, kurie ribojasi su greutungais, ir dažniausiai vadinami tanaitais, tarp jų sukėlė jų siaubingus sugriovimus ir nusiaubimus, o su likusiais sudarė sąjungą ir prisijungė prie savęs“ (*Res Gestae*, XXXI, 3, 1), ir su šita dviguba jėga abu junginiai smogia galingam gotų karvedžiui ir valdovui Ermenrichui, kuris nusižudė vien išgirdęs apie artėjančias armijas. Vien tai rodo, kokią jėgą nešė hunai ir alanai, sumušę nauju greutungų (t. y. ostgotų) karaliumi išrinktą Vitimirą, privertė bėgti ir tervingų (vestgotų) gotų vadą Atanarichą, kuris turėjo pirma atsitraukti iki Danastijaus (Dniestro),

kur patyrė sutriuškinimą ir priartėjo prie Dunojaus, taigi Romos imperijos sienų ir kur didžioji vestgotų dalis atsiskyrė nuo Atanaricho ir, vadu išsirinkę Alavivą, apsisprendė ieškoti prieglobsčio Trakijoje (*Amm. Marc.*, XXXI, 3; 4 ir t.). Taip ir prasidėjo Tautų kraustymosi antra ar trečia banga, žiūrint, ką laikysime pirma – gotų išsilaipinimą prie Baltijos, jų kelionę prie Juodosios jūros, ar gal markomanų karus II a. po Kr. Tiesą sakant, Vakarų ir Šiaurės Europoje ypatingos ramybės nebuvo jau nuo langobardų atvykimo ir jų karo su vietiniais vandalais, datuojamo anksčiau nei gotų atsikraustymas.

Marcelinas, vardydamas šiaurines jam žinomas tautas, kurias pajungė alanai ir kurioms jie pritaikė savo vardą, visų pirma pamini, kad jie (alanai) anksčiau vadinti masagetais. Masagetai mums žinomas vardas. Herodoto minimi masagetai arba sakai – tai tautų grupė, gyvenusi Kaspijos jūros pakrantėse bei Uralo-Kaspijos stepių šiaurinėje dalyje (*Hist.*, I, 201–202, 204–216; III, 36; IV, 11, 172; VII, 18). Kaip tik masagetų žemėje, peržengęs Araksą, drauge su visa kariuomene žuvo Persijos karalius Kiras. Tačiau tie patys antikiniai masagetai vėliau tapatinti su alanais greičiausiai pagal savo geografinę padėtį ir etninę priklausomybę – jie gyveno į šiaurę nuo masagetų

masyvo ir buvo indoiranėnai. Tad gal kiek kitaip reikėtų žiūrėti į vėlesniuose šaltiniuose minimus masagetus palei Baltiją ar jai artimas teritorijas. Jei ten atsidūrė alanai, ten galėjo atsidurti ir masagetų vardas, kuris čia galėjo kelti visai kitas asociacijas – su dakams artima genčių grupe getais. Vienoje vietoje (*Hist.*, XXII, 38) Marcelinas mini masagetus greta alanų: „Kur baigiasi Rifėjų kalnai, gyvena arimfėjai, teisingi ir taikūs žmonės. Pro tuos kalnus prateka Chrono ir Vyslos upės [Chronius et Vistula]. Šalia [arimfėjų] gyvena masagetai, alanai, sargetai ir daugybė kitų tautų, kurių nei kalba nei papročiai mums nėra žinomi“ (BRMŠ, I, 153 – E. Ulčinaitės vertimas). Čia Marcelinas atskiria alanus nuo masagetų, nors gal tai atspindi fazę, kai pavadinimai kinta ar vienai grupei tebetaikomas senasis vardas, tačiau šalia masagetų yra sargetai – du kartus matome gentis, kurių vardai gali būti siejami su getais (nors patys masagetai, priminsime, pagal kilmę ir tradiciją yra iranėnai). Bet čia ir alanai, ir masagetai jau priartėję prie Chrono ir Vistulos, tai yra prie Nemuno-Priegliaus ir Vyslos. Galimas dalykas, tai *getų* šiaurinis masyvas, priartėjantis ar sutampantis su pietvakariniu baltišku arealu. Pastebėtina, kad įmanu gretinti masagetus ir lotynišką Žemaičių vardą –

Žemaičiai irgi panašiai vadinti – pavyzdžiui, Samagitae, Samagitthae, Zamagitae taip pat skamba kaip sudurtinis vardas.

Alanai ir kitos gentys, antikinių autorių minimos greta baltų masyvo ar jame, ribojasi su gentimis, kurias mes laikome, galimas dalykas, arba baltiškomis, arba padariusiomis įtaką baltų etnosui. Dėl vėliau paaiškėsiančių priežasčių, norint suvokti prūsų-sūduvių sąjungos etnogeografinę aplinką, reikia aptarti dažnai minimus agatyrsus.

Herodoto duomenimis, agatyrsai gyvena maždaug Transilvanijoje, bet kokiu atveju gerokai šiauriau nuo Istro (Dunojaus – *Hist.*, IV, 49). Tai buvo gentis, dar Herodoto laikais (žr. *Hist.*, IV, 78, 100, 102, 104, 119, 125) gyvenusi nelabai toli nuo baltų masyvo pietinės ar pietvakarinės dalies, o gal ir tiesiogiai su ja susijusi. Agatyrsai, Herodoto manymu, gyvena šiaurinėje Skitijos dalyje, kylant Dunojumi sutinkami pirmiausia, paskui įsikūrę neurai, androfagai ir galiausiai melanchlenai. Taigi agatyrsai – neurų kaimynai, o neurai, kaip žinome, yra baltų masyvo dalis. Herodotas (*Hist.*, IV, 104) agatyrsus vadina labiausiai išlepusia gentimi, kuri puošiasi auksiniais papuošalais ir drauge susieina su moterimis, idant būtų kaip broliai ir nesikivirčytų tarpusavyje;

apskritai jų ir trakų papročiai sutampa. Vis dėlto tas „išlepimas“ nieko nereiškia ir Herodotas veikiau taip nusako agatyrsų pomėgį puoštis, kuris visiškai nepaneigia jų karingumo nei jų rodomo ryžto, – kai persai per karą Skitijoje persekiojo besitraukiančius skitus, agatyrsai neprisijungė prie skitų koalicijos prieš persus, kurią be pačių skitų sudarė gelonai, budinai ir sauromatai (*Hist.*, IV, 119). Tačiau atrodo, kad agatyrsai taip padarė ne iš išlepimo ar baimės, bet greičiau iš taikingumo. Mat kai skitai priartėjo prie agatyrsų žemių, jie kitaip nei koalicijoje nedalyvavusios gentys, kurios bėgo ir nuo persų, ir nuo skitų, pasiuntė agatyrsų kaimynus neurus ką tik nubloškusiems skitams šauklį, įspėjantį juos nesiveržti į agatyrsų teritorijas. Pastarieji pagrasino skitams mirtina kova, jei šie veršis į jų žemes ir, surinkę kariuomenę, dislokavo ją pasienyje (*Hist.*, IV, 125). Stebėtina, bet skitai nepuolė. Matyt, agatyrsai pasižymėjo ne vien papuošalų ir mėlynų „kūndažių“ pomėgiu, bet buvo ir kariškai pajėgesni bei valingesni negu neurai, androfagai, taurai, gelonai ir kt.

Marcelinas kalba, kad agatyrsai kūnus dažosi mėlynai, labiau ar mažiau intensyvesnės spalvos dėmėmis, Mela ir juo sekdamas Gajus Julijus Solinas III a. po Kr. antroje pusėje vėlgi mini agatyrsų pa-

protį mėlynai dažytis (*Collectanea Rerum Memorabilium*, 15, 1)[20].

Ką remdamiesi Antikos šaltinių duomenimis, mes galime apytiksliai pasakyti apie šią gentį? Kaip matėme, agatyrsai dažosi mėlynai, vyrai ir moterys mėgsta puoštis, yra gana aukštos kultūros, bet gyvena laisvą lytinį gyvenimą, yra sąlygiškai taikingi, tačiau nevengiantys kovos, pakankamai gausūs. Antikos autoriai nepateikia, kaip jie patys save vadino, tačiau žodis *thyrsai* nurodo, kas graikams ir patiems agatyrsams buvo pakankamai svarbu. Tai kažkoks religinis sąlytis su sakralinėmis lazdomis. Apie jų klajones ar kraustymąsį nepranešama.

Kas mums primintų agatyrsus iš baltų masyvo? Thyrsai gali būti tos pačios krivūlės, kurios žinomos Prūsijoje ir Lietuvoje. Tačiau krivūlė nėra vien žynio ar aukščiausiojo žynio lazda ir simbolis. Lukas Davidas mini (apskritai kalbėdamas apie prūsus), kad jie „darosi rentlazdes – išsipjauna jas iš lazdyno krūmo, augančio šalia skruzdėlyno ir išpjaustinėja. Šias rentlazdes vaidilos (*Waideler*) ar vaidilutės (*Waidelottinen*) atiduoda smuklėms, kad joms netrūktų lankytojų“

[20] Latyschev Basilius, *Scytica et Caucasica ex veteribus scriptoribus Gaecis et Latinis, vol. 2, Scriptores Latini*, Sankt Peterburg, 1906, p. 276.

(BRMŠ, II, 299 – S. Plaušinaičio vertimas). Sakralią galią turinčių lazdų pa-stebime ne tik tradicinėse krivūlėse, apie kurias užsimena dar Petras Dusburgietis, bet ja pasižymi ir gana „buitiškos" lazdos, tad visi prūsai, be abejonės, tam tikra prasme „agatyrsai". Bet yra tik sūduviams būdingų požymių.

Jonas Bretkūnas „Prūsų krašto kronikoje" rašo, kad „sūduviai yra visų garsingiausia tauta, iš seno gyvenusi Prūsų krašte prie Šiaurės jūros [Baltijos – G. *B*.]. Jie turėjo savo kunigaikščius ir valdžios žmones, kuriems būdavo paklusnūs, labai rūpestingai dirbdavo žemę ir iš jos gaudavo sau maisto. Vyrai dėvėjo vilnonio audeklo, o moterys – lininius drabužius. Ant kaklo (kaip ir dabar) nešiojo vario arba žalvario žiedus, į ausis kabindavosi auskarus, o gyvendavo bendrai kaimuose. Šioje tautoje yra buvę žymių giminių ir didžiai kilmingų dvarionių, todėl jie (kai kraštas buvo labiausiai suklestėjęs) galėdavo surinkti šešis tūkstančius raitelių ir iki dvylikos tūkstančių pėstininkų. Betgi nūnai ši tauta yra taip sunykusi, jog iš jos belikę keletas kaimų Labguvos apskrityje" (BRMŠ, II, 311 – Ingės Lukšaitės vertimas).

Ši informacija liudija seną sūduvių galybę, vyrų ir moterų pomėgį puoštis bei „gyvenimą bendrai" – *bey samen*, šiuo terminu reiškiamas vyrų ir moterų

bendras (lytinis) gyvenimas. Visa tai atitinka žinias apie agatyrsus.

Grunau aprašo sūduvių paprotį puoštis *mėlynais* drabužiais ir teigia, kad jie visi atrodo kaip kilmingieji bei turi senas tradicijas (BRMŠ, II, 98). Johannsas Poliandras 1535 m. apie sūduvius liudija, kad jie yra vietiniai gyventojai, labai tvirtai laikosi savo papročių, kad „ši gentis visada atkakliai troško išsaugoti savo protėvių rūbus, papročius ir apeigas, nesituokė su kaimynais prūsais ir niekam iš saviškių neleido elgetauti. Nešiojo auskarus, t. y. prie žiedų prikabintus mažyčius varpelius arba skambaliukus, – viskas padaryta iš geltono vario“ – (BRMŠ, II, 172–173 – E. Ulčinaitės vertimas). Vėlgi bendras pomėgis puoštis jei ne gryno aukso, tai bent jau geltono metalo, žvilgančio metalo papuošalais. Ir išsiskyrimas iš „kitų prūsų“ aristokratiškiausios genties savivoka.

Dar galime prisiminti Marcelino teiginį, kad agatyrsai ribojasi su gelonais, gelonus be didesnių abejonių atpažinę kaip galindus, agatyrsus matome kaip sūduvius. Tokiu atveju prūsų sąjunga su agatyrsais etnogeografiškai įmanoma ir tikėtina. 54

... buvo nugalėtos sikambrų ... Tikriausiai kalbama apie 451 m. įvykusias didžiąsias kautynes Katalauno

laukuose, kur kovėsi dvi didelės barbarų jungtinės pajėgos, tik viena konfederacija atstovavo romėnams ir jai vadovavo Aecijus, kurio sąjungininkai buvo vestgotai, burgundai, alanai, frankai, o kitai vadovavo hunų vadas Atila. Tai buvo labai žiaurus mūšis, kurio baigtis nelabai aiški, tačiau 453 m. mirus Atilai hunai prarado iniciatyvą, o po jo mirties hunų sujungta genčių koalicija suiro. 453 m. Panonijoje, prie Nedao upės, vyko kitos kautynės, kuriose gepidų vadovaujama koalicija kovėsi su hunais ir juos sumušė. Alanai jau buvo atkritę nuo hunų federacijos, į kurią jie anksčiau buvo įtraukti jėga ir tapę jų priešininkais. Bet kokiu atveju abu mūšiai buvo milžiniški ir žiaurūs. Tačiau alanai kažkaip specialiai sumušti „iki galo" nebuvo, nuostoliai galėjo prilygti ir po pralaimėjimo patirtiems. Sikambrai turbūt yra gepidai, tik neaišku, iš kur Grunau ima tokį jų etnonimą. 54

... atkako iki pat Ispanijos ... Daugelis genčių po mūšio prie Nedao išvijus hunus apie 455 m. atgavo laisvę ir arba sugrįžo į savo gyventas teritorijas, arba naujai persiskirstė Romos imperijos žemes; gotai su alanais išties nukeliavo į Ispaniją, kur esama baltiškų vietovardžių ir asmenvardžių – ar iš gotų, ar iš alanų –

mes šiame tyrinėjimo etape nepasakysime. Kita alanų dalis – kadangi tautos grįždavo į savo teritorijas – turėjo ateiti apytiksliai į tą pačią apsuptį, kurioje buvo IV a. paskutiniame ketvirtyje – taigi šiaurės alanai ribojosi su nervijais, gelonais, agatyrsais, vidinais – matyt, dalis alanų etnoso išties čia nusėdo, ir bendriausiaja prasme tai galėjo būti baltiškos teritorijos. Archeologai iki dabar problemiškas etnogenezės vietas nelaiko pakankamai išspręstomis, o dėl alanų – tai galėjo būti kažkuri alanų konfederacijon įtraukta gentis, nebūtinai iranėniška, bet kaip tik greičiausiai baltiška, galėjusi patirti ir alanų įtakas. Bet kokiu atveju archeologas Valdemaras Šimėnas išskaičiuoja ne vieną kultūrinę archeologinę inovaciją Lietuvos teritorijose Antikos saulėlydžio ir ankstyvųjų Viduramžių metu: „...ryškūs materialinės kultūros pokyčiai IV–VI a. vyko visoje Lietuvoje. Viena aišku, kad to meto procesai yra susiję su su didžiojo tautų kraustymosi padariniais Europoje. Vis dar lieka nepaaiškinti tokie klausimai, kaip kai kurių Rytų ir Pietų Lietuvos teritorijų ištuštėjimas IV a. antroje pusėje, klajokliškų strėlių atsiradimas piliakalnių sluoksniuose ir kapinynuose, nepaaiškintas Rytų Lietuvos pilkapių atsiradimas IV a. pabaigoje [...]. Nemaži genčių persigrupavimai pastebimi Užnemunėje ir

Pietryčių Lietuvoje. Neaptartas jotvingiškų iš akmenų piltų pilkapių atsiradimas IV a. pabaigoje–V pradžioje ir išnykimas VI a. Trakų ir Aukštadvario apylinkėse“[21]. Bent jau kai kurie šie įvykiai galėjo atspindėti klajoklių atsiradimą Lietuvoje (apie juos ir kalbame, turėdami omenyje Stelos alanus – lietuvius). Klajokliai pasižymi pilkapių statymu – tai jų kultūrinis bruožas, nes klajojant anūkai miršta toliau, daug toliau negu seneliai, ir kapams reikia užtikrinti pakankamą apsaugą, kaip ir į Lietuvą atėjusioms naujoms gentims, kurios dėl savisaugos jau pilasi piliakalnius. Kita tų piliakalnių atsiradimo priežastis – vietinių gyventojų pastangos pilti naujus apsauginius piliakalnius, didėjant išorės grėsmėms. Vienaip ar kitaip iš principo alanai – jeigu tai jų pėdsakai – tikrai galėjo prasibrauti iki Lietuvos teritorijų, – tokiam teiginiui archeologinė medžiaga visiškai netrukdo. Kitas klausimas – mes negalime aiškiai pasakyti, kokie tai buvo alanai, ir koks iš čia išvardytų archeologinių faktų būtų priskirtinas jų atsiradimui Lietuvos teritorijose. Ir ar klajoklių genčių gyvavimas išties gali palikti ženklius kultūrinius pėdsakus.

[21] Šimėnas V., „Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis“, in: *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija*, Vilnius, 1997, p. 39–63, 56–57.

... tiek ir galvijus, kuriuos augindama ši tauta daugiausia ir prasimaitina ... Gyvenimas vežėčiose ir vežimuose bei galvijų auginimas – alanų bruožas, kurį mini Marcelinas. 54

... bijojo germanų, kurie gyveno toliau prie Vyslos krantų ... Po Katalauno laukų mūšio bei mūšio prie Nedao dalis genčių išties turėjo galimybių apsižvalgyti baltų kraštuose, tarkime, gepidai, tuo metu pasiekę savo galybės viršūnę, kuriems duoklę mokėjo netgi Bizantijos imperatorius. Pagal tarpgentinius susitarimus gepidai gavo kairiakrantę Dakiją, taigi tapo baltų masyvo pietiniais kaimynais; gana artimas baltams Noriko ir Recijos provincijas siaubė alamanai, o apie 487–488 m. buvo sumušti rugijai, kurių dalis iš Padunojės patraukė Baltijos link; Pavyslyje vėliau atsiduria ir jau nugalėtų gepidų dalis. Spaudimas buvo stiprus, tautos ieškojo sau vietos, dalijosi Europą, ir daliai genčių rasti sau vietą buvo striuka. Ypač toms, kurios nebuvo pasiekusios savo galybės ar juolab buvo ką tik iš jos išblokštos, kaip tai atsitiko herulams, gepidams, rugijams, gotams ir hunams. 55

... Alanas Vaidevutis (Vidvutus) ... Vardas su „Vit-“, „Vid-“ šaknimis Tautų kraustymosi metu nėra retas.

Kazimieras Būga, primygtinai siūlydamas šio vardo pirmąjį skiemenį skaityti „Vid" (ne „Vaid"), ir teigdamas, kad Videvutis be reikalo perdirbtas į Vaidevutį (kas neatitinka šaltinių rašybos ir paties vardo autentikos), laikė Videvutį deminutyvu nuo Vid-ev-is „žinantis"[22]. Įdomus Šimėno pasiūlymas gretinti Videvutį, šaknis *Wide- ir Wid-* ir etnonimą vidivarijai, kurie kaip tik minimi Vakarų baltų teritorijose[23]. 55

... *didelę armiją vergų* ... Tipiškas tautų kraustymosi laikotarpio etnosų bruožas, kurį Stela vargu ar ima iš kokio nors kito šaltinio nei iš tradicijos. Gentys, nugalėjusios kitas, jų karines pajėgas įjungdavo į savąsias ir versdavo dalyvauti kautynėse, o tų pajungtųjų statusas prilygo vergams, tačiau kartais jie būdavo ir išlaisvinami, ypač bėdai prispyrus ar prieš lemiamas kautynes. Taip elgdavosi langobardai, taip elgėsi ir gotai, kurie vos išsilaipinę Baltijos pakrantėje sumušė ulmerugius. Jei Videvutis kontroliuoja „armiją vergų", jis yra išties didelis autoritetas, ir alanai nėra menka jėga. Vienas dalykas, kai vergai ar baudžiauninkai dirba žemę, neturėdami ginklų ir verčiami

[22] Būga K., *Rinktiniai* raštai, Vilnius, 1958, t. 1, p. 188.

[23] Šimėnas V., „Legenda apie Videvutį ir Brutenį (legendos šaltinių klausimu)", in: *Prūsijos kultūra*, Vilnius, 1994, p. 33.

ginkluotos karinės aristokratijos, kitas dalykas, kai ta karinė aristokratija apginkluoja „vergus" ir nesibaimina su jais drauge eiti į kautynes nei atsukti jiems savo nugaras. Tokia, pavyzdžiui, buvo Atilos hunų vadovaujama genčių federacija, tokią federaciją alanai iki laiko sudarė su hunais, tačiau pasitaikius pirmai progai iš šios sąjungos jie išstojo. Vergų armiją turintis Videvutis dar nėra kariaunos vadas (kariauna privilegijuota, tai virš eilinių genties narių iškilę kariai aristokratai), o tipiškas tautų kraustymosi epochos karaliukas, vadovaujantis kariuomenei, jėga sudurstytai iš mūšiuose paimtų belaisvių ar tiesiog pagrobtų svetimose šalyse jaunuolių. Čia autoritetas turi būti maksimalus ir nuolat palaikomas. Stela prideda, kad Videvutis kitus lenkė „ir dvasine stiprybe", o tai kaip tik ir liudija armijai valdyti ir į mūšį vesti reikalingą dvasinę jėgą, be kurios jokiam vadui toks karinis junginys nepaklustų; juk tai ginkluoti vergai – arba išsibėgiotų, arba pereitų į priešo pusę per kautynes.

Kaip tik apibūdinimas, kad Videvutis vadovavo „armijai vergų" liudija, jog pats nežinodamas Stela istorines tradicijas perduoda per legendas – ir išties taip galėjo būti tik tautoms kraustantis, judant ir plėšiant; taikiam ar apytaikiam gyvenimui šitoks modelis netinka. Tai liudija, kad Videvutis atvedė alanus

tiesiog iš paskutiniojo tautų mūšio lauko. Toliau aprašomos socialinės reformos irgi rodo jo supratimą, jog pasirinkus tokią padėtį nebepavyks išlaikyti sėslaus gyvenimo būdo. *55*

... *mulsum* ... Tai lotyniškas vyno su medumi pavadinimas. *58*

... *susižavėję jo saldumu, greitai išglebo* ... Nuo Videvučio išrinkimo „karaliumi“ epizodo iki šių žodžių Stela pasakoja dalykus, kurie perteikiami ir Grunau kronikoje, tik išdėsto mažiau duomenų apie teisę ir neįveda į savo pasakojimą Brutenio, Grunau akimis atliekančio visus svarbiausius organizacinius reformos darbus. Drauge su Bruteniu teko išmesti ir Rikojotą-Romovę, kurie susiję su vyriausiuoju žyniu Prūsijoje. O Stela negalėjo nežinoti Romovės, nes ją minėjo dar Dusburgietis, vadinasi, jam reikėjo atsikratyti teokratija kaip tokia. Stelos pasakojimas perteikia elementus, kurie remiasi bendru Stelos ir Grunau šaltiniu. Pavadinkime jį X. Tik Stela tarsi suglaudžia jį, konspektuoja svarbesnius dalykus. Nuo kito sakinio Stela pradės fragmentą apie sūduvių žynius, kuris yra tik jo paties kronikoje, tiesa, ten esama ir intarpų iš Dusburgiečio bei Bremeniečio darbų.

... *atsikvietė žynius* ... Sūduvių žynių pakvietimas užfiksuotas tik Stelos kronikoje (ir vėlesnėse kompiliacinėse kronikose, kuriomis remiasi Stela). Galimas dalykas, jis taip pat įjungia religinį faktorių, kurį turėtų įkūnyti Brutenio figūra, ir religinius autoritetus. Stelos kronikoje sūduviai pranoksta kitus prūsus-atsikraustėlius, beje, tą rodo ir kiti vėlesni XVI–XVII a. autoriai – jei socialinė sąranga ir organizacija tampa pasaulietinio valdovo veiklos prerogatyva, kažkokie sakraliniai autoritetai irgi reikalingi. Grunau paliudyta religinė iniciatyva kyla iš atsikraustėlių kimbrų, Stelos – iš autochtonų sūduvių. Įvedęs sūduvių žynius Stela perpasakoja bendrai tą, ką apie prūsus ir pasakojama, – tai yra sūduvių žyniais pagrindžia pasakojimą apie miškų ir giraičių sakralumą ir t. t. Arba „sūduvių žynius" Stela prikūrė, kad galėtų pradėti religijos temą, o pradėti reikia nuo religinių iniciatorių, arba jis pasakoja tradiciją, labiau girdėtą iš pačių sūduvių ir jų pačių, sūduvių, kultivuojamą legendinės tradicijos versiją. *58*

... *žmogaus auka* ... Apie prūsų manymą, kad svetimšalis suteršia šventąją giraitę, rašo Bremenietis; tačiau žmogaus aukos jis nemini – tai Stelos intarpas. *58*

... briedžiai, yra garbintini ... Tai Stelos naujiena, iki tol nieko panašaus šaltiniai nepasakoja; savaime suprantama, kad šventose giraitėse gyvenantys žvėrys nemedžiojami. Vieno kurio nors žvėries tabuizavimas nėra keistas dalykas, jis priklausytų toteminiams reiškiniams ir labiau būdingas ne atvykėliams, o autochtonų tradicijai. Bet veikiau tai priskirtume Stelai. 58

... saulė ir mėnulis yra visų vyriausi dievai ... Čia Stela perfrazuoja Dusburgietį; XVI a. prūsų dievų sąrašuose nieko panašaus nėra, nes Dusburgietis čia pasinaudoja krikščioniška ideologema, „kaip turėtų" tikėti pagonys, garbinantys tvarinius, o ne Kūrėją. 58

... maldomis galima sukelti bei nukreipti audras. Tą idėją plėtoja Grunau, ją žinojo ir lietuviai, kurie dar Vytauto laikais prie šventųjų medžių prašydavo dievybę sulaikyti Saulę ar lietų. Tai praneša Enėjus Silvijus Pikolominis, kuriuo Stela rėmėsi, tad ši mintis gali būti perimta ir iš jo (BRMŠ, I, 595). 58

... aukojami buvo ožiai ... Čia Stela pradeda ištisą temą, kuri vyraus Prūsijos istorinėje literatūroje visą XVI a.; beje, ji dažnai bus būdinga ir Lietuvai. Ožio

aukojimas bus aprašinėjamas ištisuose traktatuose kaip praktikuota ir XVI a. prūsų slapčia tebepraktikuojama auka. 59

... garbino kaip dievybių namus ... Nors labai daug šaltinių kalbėjo apie „medžių garbinimą", retas kuris iki Stelos taip išsamiai aprašė, kas iš tikrųjų slypi po šventųjų giraičių ir šventųjų medžių „kultais". Šventas medis ar šventa giraitė – tai dievo (dievų) gyvenamoji vieta, ir Stela su išmone aprašo, kokie medžiai garbinti; pastebi, kad jie išsiskiria iš kitų ir pan. Apie juos rašys taip pat Grunau, ir atrodo, kad tai yra vėl tas pats bendras šaltinis X. Tiesa, Stela kaip ir anksčiau tą X pateikia bendrais bruožais. Padidėjęs Stelos informuotumas tikrai liudija, kad jis remiasi jau ne antikiniais autoriais ir ne savo išmone. Lygiai taip pat apie lietuvius kalba Jeronimas Prahiškis, pats kirtęs giraites ir susidūręs su tikrais žmonių tikėjimais apie dievybių inkarnacijas medžiuose. Jo pasakojimą perteikia minėtas Pikolominis. 59

... dar šiandien tebeaukoja mirusiojo vėlei ... Šioje pastraipoje Stela kalba kaip etnografas, perpasakodamas savo žinomus dalykus ir perduodamas tai, kas tuo laiku žinoma apie prūsų papročius ir ką vėliau

patvirtins ir bažnytiniai, ir istoriniai-etnografiniai šaltiniai. 59

... *keturis sūnus* ... Stela rašo apie keturis, o Grunau kronika mini dvylika sūnų; bet kokiu atveju pastarasis, pasakodamas apie padėtį po Videvučio mirties, irgi mini kivirčus tarp kelių sūnų, tačiau pačias žemių dalybas vaizduoja kaip dar visiškai draugiškas. Stela neaiškiai aprašo kovos priežastį: atrodo, kad Videvučio sūnūs kaunasi ne tiek dėl sosto, – bent jau nė vienas iš jų nepareiškia pretenzijų į tėvo palikimą – kiek dėl to, kad į sostą neateitų vyriausiasis brolis, alanės motinos sūnus. Tai kova tarp autochtonų ir atvykėlių, kurie neįsigalėję Prūsijoje. Lietuvos metraštis tokių kovų neaprašo. Nugalėję ir išvyję vyriausiąjį brolį jie tarsi ramiai pasidalija Prūsiją ir vėliau gyvena be didesnių tarpusavio kivirčų. 59

... *Litalalanas* ... Grunau kronika jį vadina Litpu (Litpho, Lyttpho). Čia jis irgi yra vyriausiasis, nors apie jo alaniškumą nekalbama; apskritai alanai Grunau neegzistuoja. Tačiau Stela rašo apie kovas tarp brolių, po kurių Litpas išvejamas, o Grunau – apie žemių dalybas, kurių metu vyriausiasis sūnus gauna žemes tarp Būgo ir Nemuno bei *Thansoan* miško.

Stela mini nelabai apibrėžtas „ankstesnes" alanų teritorijas. Iš dalies abu autoriai sutinka dėl vieno dalyko, – mūsų supratimu, Litalanas ar Litpas negauna etnografinės Lietuvos su dabartine Aukštaitija ir Žemaitija. Kaip Grunau sako, jis gauna „Žemutinę" Lietuvą arba „Mažąją" Lietuvą – maždaug šiaurinę Baltarusijos teritorijos dalį. Grunau manymu, Litpo tą kraštą „ilgainiui užvaldo" ir pastato ten pilį *Gartho,* kurią pavadina savo sūnaus garbei (BRMŠ, II, 97). Taigi tai teritorijos aplink dabartinį Gardiną, apie V–VI a. vis dar neabejotinai baltiškos, bet nei pati etninė „mindauginė Lietuva", nei Žemaitija. Grunau nekalba, kad Litpas būtų išvytas, nors per žemių dalybas jis, kaip pirmasis iš sūnų, akivaizdžiai gauna ne geriausią dalį. Ten įsikuria ir Stelos *alanai – lietuviai.*

Apibendrinus Stelos duomenis matyti, kad lietuviai – tai po tautų kraustymosi sugrįžę alanai, kurį laiką pragyvenę Prūsijoje ir vėl nublokšti maždaug į Gardino apylinkes, vėliau pasklidę į būsimos Lietuvos teritorijas. Tačiau pati etninė Lietuva siaurąja prasme legendose neužkliudoma, – tarkime, Litpas gana kukliai sėdi Garde ar Garte, šiaurė jam tebėra uždaryta – to nemini net legendos, leisdamos įdėmesniam skaitytojui suprasti, kad ten, šiauriau, vis dėlto vyksta kiti procesai, tiesiogiai neveikiami

Prūsijos įvykių. Kita vertus, turėdami omenyje slavų veržimąsį ir hipotetiškai priimdami baltiškai alaniško elemento egzistavimą į pietus nuo Lietuvos ankstyvaisiais Viduramžiais, turėtume manyti, kad tokiu atveju kaip tik alanai ar subaltinti alanai buvo skydas, kuris pirmasis pridengė slavų ekspansiją nuo Dnepro vidurupio, ištirpo, asimiliavosi ir iš dalies nuslinko į šiaurę, Lietuvos link. Suprantama, visa tai galiotų, atlikus filologinę ir archeologinę verifikaciją. Archeologų pastebėtas Prūsijos ištuštėjimas VII–VIII a. gal ir yra alanų pasitraukimo rezultatas? 60

... *Pomesamas* ... Pagal Stelos perteiktą tradiciją – tai vyriausiasis iš likusių brolių. Grunau jį laiko tik vienuoliktuoju, vadina jį Pomezu (*Pomeso*) ir jo valdas apibrėžia tarp Nogatės, Mokros, Vyslos ir Mozūrijos pasienio; Pomezas kariauja su mozūrais dėl duoklės, tačiau jo esminės kovos, dėl kurių jis ir palydi galvą, – tai kovos su (galimais) germanų kunigaikščiais anapus Vyslos, Velidoje. Pomezo gautos žemės sutampa su Pomesamo valdomis; tai Pamedė, Pomezanija. Kodėl Stelos ir Grunau sąraše toks neatitikimas? Turbūt aišku, nes Grunau skaičiuoja nuo Prūsijos svarbiausiųjų arba centrinių žemių, tad jam Pomezanija yra tolima provincija, pasienio limesas,

ir ten vyksta atitinkamos kovos. O Stelai, kaip *Drang nach Osten* ideologui, svarbiausia yra tai, kad prūsų pasienyje su germanais būtų vyriausiasis, svarbiausiasis kunigaikštis. Dar kartą matome Stelos informacijos patikimumo pobūdį – jis keičia pagal užgaidas, modeliuoja savaip, tačiau dėsto kažkokią turimą medžiagą. Tai, atrodo, yra vėl tas pats šaltinis X, kuriuo remiasi ir Grunau; vis dėlto Stela juo naudojasi pasirinktinai, ne ištisai perpasakodamas, bet pridėdamas ir savo išmonės. *60*

... *Galingas* ... *Galingus*. Taip Stela rašo Galindo vardą, tikriausiai pasiremdamas lietuvių k. „galingo", „stipraus" prasme. Dar vienas pavyzdys, kaip Stela kraipo faktus – juk Galindos, galindų vardas jam tikrai žinomas – jis padaro jį įmantresnį, prašmatnesnį, „atitaiso" iki norimos reikšmės. Grunau sąraše Galindas tik aštuntas (*Galyndo*). *61*

... *Natangijus* ... Trečias Stelos ir šeštas Grunau sąraše (*Nottango*). *61*

... *pirmosios Prūsijos žemės dalys* ... Pirmosios jos gal pačiam Stelai ar gal jo gyvenamu metu išties ryškiausios, ar tiesiog labiausiai krentančios į akį

žemėlapyje. Vėlgi matome, kaip Stela padaro atranką ir sukuria tris pagrindines Prūsijos dalis, gal norėdamas pamėgdžioti Cezario dalijimą, gal tiesiog dėl to, kad „trys" apskritai – esminis ir struktūrai nusakyti pakankamas skaičius. Kadangi Stelai tos trys dalys iškiliausios, jis paverčia jų mitinius pirmtakus vyriausiais Videvučio sūnumis, nors legendinė tradicija jų taip išdėstyti negalėjo. Stela vėl dirba su šaltiniu X, darydamas atranką pagal savo logikos arba ideologinius kriterijus. *61*

... *naoderitais* ... Gal tai nadruviai? *61*

... *išlaikydami senovės žymę, nuo varintų vadindamiesi varniečiais* ... Tai prūsų varmiai, tačiau Stela juos kildina iš varintų. Vadinasi, jis kažką žino apie varmių kilmę. Apsistosime ties šia gentimi, kurią Grunau kildina iš devinto Videvučio sūnaus Varmio [Warmo], o Stela teigia, kad „tie, kurie šiandien išlaikę senąjį pavadinimą vadinasi varmiais, yra kilę iš Varintų [*a Varintis*]" (BRMŠ, II, 23). Grunau čia taip pasakoja: „Varmis (Warmo), devintasis Videvučio sūnus, atėjo ir prisiekė kaip ir jo broliai, ir jam jo tėvas su krivaičiu paskyrė kraštą prie Naros ir Paserijos (Pasargės, *Bassaro*) upių, kurį jis ilgainiui užvaldė,

pasistatė pilį ir pavadino ją *Tolo*, o jo šalis dar ir šiandien vadinama Varme (Warmia)" (BRMŠ, II, 100).

Įtikėtina, kad tai Tacito, Ptolemajo, Plinijaus minima gentis, rytų germanams priskiriami Varnai, *Warnen*, *Varini*, kurių viena šaka, pagal germanų priešistorės tyrinėtoją Ludwigą Schmidtą, gyveno į rytus nuo Oderio – ir, skirtingai nei vakarinė šaka, neturėjo jokios istorinės reikšmės[24]. Vokiečių tyrinėtojai į ją nekreipė jokio dėmesio, tačiau į rytus nuo Oderio, Odros, mes žinome vakarų baltų gentis (taip pat varmius, Varmiją), kuriuos Stela kildina iš *varintų*. Turėtume nedaug priežasčių abejoti, kad varmiai, varintai Prūsijoje – tie patys varnai ar varinai, priskiriami germanams ir kurių vakarinė atšaka turi pakankamai žymią istoriją. Bet abejotina, ar jie iš esmės prarado ryšius su savo gentainiais vakaruose.

Patys varnai istorijos arenoje dažniausiai veikė su artima anglų gentimi, jie pasirodydavo Jutlandijoje arba Kimbrijoje. III a. po Kr. anglai su varnais prisijungė prie herulų, tuo metu pasirodžiusių lyg ir iš Skandinavijos; Reino žemupyje jie sukūrė bazę piratų antpuoliams; anglovarinai (*Anglevarii, Angli [et] Varini*) pasirodo Nyderlandų teritorijose. Nuo V a.

[24] Schmidt L., *op. cit.*, S. 148–149.

pabaigos gyvuoja varnų karalystė rytiniame Reino žemupio krante, apie 501 m. su jais reikalų turi ostgotų karalius Teodorikas. Vėliau varnai susiduria su frankais, ir šie taikūs susidūrimai galiausiai privedė prie varnų žlugimo. Varnai tebegyveno Tiuringijos teritorijoje, kur buvo frankų sumušti 531 m. Vėliau, 594 m., jie mėgina nusimesti frankų jungą, tačiau sumušami ir, atrodo, beveik išnaikinami.

Anglai persikelia į Britaniją, varnų dalis grįžta į senąją teritoriją, Jutlandiją-Kimbriją, kur jų pėdsakai dingsta. Visiškai tikėtina, kad jie galėjo nuklysti į vakarų baltų žemes, nes Jutlandija, Gotlandas, Vyslos, Priegliaus žemupiai sudarė gana artimai bendraujančią, judančią sistemą, kuria keliavo ne tik pirkliai ar jūrų plėšikai, bet ir ištisos gentys.

Prūsų varmiai ar varinai turėtų būti laikomi arba viena iš varnų atšakų, santykinai ramiai gyvenusių tarp Vakarų baltų ir baltizuotų, arba po vienos iš varnus VI a. pirmame trečdalyje ar pabaigoje ištikusių katastrofų prisijungusių prie vakarų baltų ir priimtų čia tam tikromis sąlygomis. Galimas abiejų variantų lydinys, tai yra varnai atvyksta į savo rytinių giminaičių žemes.

Kad varmiai greičiausiai dar tebeatsiminė kažkokius lemtingus įvykius, gal liudytų ir labai painus

Grunau pasakojimas apie varmių istoriją pačioje Prūsijoje bei jų konfliktą su mozūrais.

Taigi Varmis „mirė greičiau už savo tėvą ir paliko savo žmoną Ermą su neužaugusiais vaikais. Ji ilgai ir protingai valdė šalį, tas kraštas ir antrąjį pavadinimą nuo jos gavo, jį vadino Ermelandu. [...] Ši Erma keršijo mozūrams už tai, ką jie buvo padarę Pomezui [*Pomeso*], jos vyro broliui, kai jie buvo sugavę Pomezą su šešiais sūnumis. Tėvas pabėgo, bet vaikus mozūrai nužudė. Už tuos vaikus ji nužudė Mazovijos ar Mozūrijos kunigaikštį *Lottko* su moterimis ir vaikais, iš viso 26 žmones, – tai kaip tik ji padarė. Tačiau vėliau ją nužudė jos pačios tarnaitė už tai, kad ji nenorėjo, jog jos sūnus vestų mergaitę, kuriai buvo nuplėšęs garbę“ (BRMŠ, II, 100).

Nieku gyvu neteigiu, kad dabar bus išdėstyta ta pati istorija, tačiau ją apie varnus, frankus ir anglus pasakoja Prokopijus Cezarietis (*De bello Gothico*, 4, 20). Atrodo, kad tai padavimas ar sakmė.

Varnų karalius Hermegisklas (*Hermegisklus*), gyvenęs antroje santuokoje su frankų karaliaus Theudeberto seserimi savo sūnų iš pirmosios santuokos Radigerį sužadėjo su anglų karaliaus dukterimi. Tačiau kai Hermegisklas pajuto artėjančią mirtį, savo sūnui ir įpėdiniui dėl politinių sumetimų pasiūlė mesti

sužadėtinę ir vesti savo pamotę frankę. Bet palikta anglų karaliaus duktė surinko laivyną, prie Reino žiočių sumušė varnus ir paėmė Radigerį nelaisvėn; dabar jau šis atsisakė Theudeberto sesers ir vedė britę (apie 540 m.).

Istorija čia paprasta – jauna moteris sugeba valdyti, kovoti, suburti kariuomenę tiek anglų-varnų aplinkoje, tiek Varmijoje-Ermlande. Gal šią istoriją galime laikyti iš dalies varnų-anglų-frankų konflikto dėl jaunos merginos versija, papasakota sugedusio telefono principu ir ateivių perkelta į Varmiją, kur ji galėjo dar pintis atmintyje ir susimaišyti su realiais įvykiais – tiesa, tokia galimybė nepaprastai maža. Tačiau moters karinę iniciatyvą, kerštą ir gebėjimą organizuoti bei valdyti paliudija ir anglų-varnų, ir varmių tradicija, be to, mus pasiekęs varnų karaliaus Hermegisklo ir Varmijos valdovės Ermos vardų artumas vėl gali būti argumentas sieti varnus ir varmius. Nors tai filologiškai nestiprus ryšys, nes germaniškų vardų panašumas neturi priblokšti, bet valdovų vardų tapatumas ir siužeto bent foninis artumas gali leisti daryti prielaidą, kad šios dvi istorijos, tegu kvailai ir skirtingai skamban-čios, rodo tam tikras sąsajas tarp varnų ir varmių. Jei ne istoriniai legendiniai sutapimai, tai elgesio stereotipai. *61*

... tai sulaikydavo persekiotojus ... Stela gana nuosekliai aprašo grobiamojo žygio taktiką, kurią naudojo prūsai, – išties grobiamajame žygyje pavojingiausias etapas yra grįžimas namo apsikrovus grobiu per priešo teritoriją ir dar eventualiai laukiant persekiojimo savoje dalyje. Stela parodo, kaip prūsai naudodavosi miško tankme gynybos organizavimui. *61*

... prie ankstesnių papročių ir plėšikavimo ... Kronikose prūsai dažnai minimi siaubiantys Lenkijos žemes; tai daugiau grobiamieji pasienio žygiai, įtikėtinas ir prūsų, bent jau sambių įsijungimas į vikingų žygius. 62

... metraščiuose rašoma, kad tame kare dalyvavo devyni karaliukai ... Čia Grunau nenurodo metraščių, kuriais jis esą remiasi, bet galimas dalykas, tai skandinavų ekspansijos į Prūsiją ir Kuršą atgarsiai, atsispindintys, tarkime, Egilio sagoje, ar tas faktas, kad danai kažką trumpam užvaldydavo baltų pajūryje, pavyzdžiui, tuos pačius sambius gyrėsi nugalėję keli danų karaliai (LPG, 2–3), o XI a. danų karalius Svenas III Estritsonas gyrėsi parėmęs vieno pirklio pastangas pastatyti pirmąją bažnyčią Kurše (LPG, 12). Tačiau nuo čia prasideda kompiliacinis Stelos

siautimas, laikų painiojimas, mėginimas germaninti Lenkijos bei Prūsijos praeitį ir įpinti garsius vardus greta nežinomų įvykių. Istoriniu požiūriu čia dažnos fantasmagorijos. 62

... *Fridriko, pravarde Barbarosa, laikų* ... Tai vienas stipriausių Stelos istoriografinių pokštų. Friedrichas Barbarosa niekada nėra nei kariavęs, nei buvęs Lenkijoje. 64

... *galiausiai šaukėsi kunigaikščio Konrado apsaugos* ... Nuo istorinių kompiliacinių kliedesių Stela pagaliau nulipa ant žemės – jis paima Dusburgietį ir prūsų istoriją baigia atpasakodamas pastarojo pasakojimą apie teutonų atsikraustymo priešistorę. Stela paprasčiausiai negalėjo laikytis istorinio nuoseklumo, kol nesirėmė konkrečiu šaltiniu, aiškai turimu po ranka. Kada jis ima cituoti iš atminties ir rekonstruoti tarpą tarp Prūsijos legendinės istorijos ir XII–XIII a., jis visiškai susipainioja. 65

... *šie kadaise vadinosi onomanais (onomani), o šiandien – kumanais (cumani)* ... Kujavijos gyventojai tais laikais tikrai nebuvo tiurkai kumanai ar onomanai. Tai iš Rytų atjoję stepių klajokliai; tačiau

atrodo, kad nesvarbu, ar tai laisva Stelos etimologizacija, ar kažkokių realių įvykių reminiscencija – tiurkų raitelių pasirodymas iš Azijos stepių (beje, iš tos pačios Pauralės, nuo Kamos ar Pajuodjūrio) nėra neįtikėtinas. Gal Stela perteikė tradiciją, menančią tiurkus, esančius Prūsijoje ar jos kaimynystėje. Rusų tyrinėtojas Vladimiras Kulakovas apskritai įžiūri tiurkų raitelių pėdsakus Prūsijoje nuo VIII–IX a., kai Semboje atsiranda tiurkams būdingas laidojimas, kai į sembų kapus guldomas nebe visas žirgas, kaip buvo įprasta kitose Pabaltijo gentyse, bet tik jo oda ir ritualinės dalys. „Toks paprotys visiškai nebūdingas Pabaltijui, bet puikiai žinomas iš Pavolgio archeologinių paminklų". Kulakovas pažymi, kad tai – negausūs būriai, bet jie atvykdavę į Sembą nuolatos, – galimas dalykas, Gintaro kelio apsaugai, ir kaip tik tiurkai atnaujino jo tąsą į Rytus, už Volgos[25]. Antra vertus, tai vėlesni laikai, bet jie parodo, jog Kamos baseinas ir Uralas daug anksčiau galėjo palaikyti ryšius su Prūsija. Netiesiogiai tai sustiprina Stelos iškeltą boruskų atsikraustymo nuo „Ripėjų kalnų" hipotezę; tiesa, boruskai – tai jokiu būdu ne visi prūsai, o tik kažkuri iš jų genčių. Kaip ir alanai

[25] Šimėnas V., Kulakovas V., *Užmirštieji prūsai*, Vilnius, 1999, p. 156–159.

nebuvo „visi alanai“, bet viena ar kelios kurį laiką alanų orbitoje buvusios gentys. Suprantama, dėl to Stela neprieštarauja mums žinomiems istorijos ir archeologijos faktams.

Ir lietuvių vertimas alanais, žinoma, yra kiek fantastinis, tačiau alanų dalies nusėdimas baltų žemėse tikėtinas, kaip ir kelių genčių kariaunų dalyvavimas alanų žygiuose. 67

SANTRUMPOS

BRMŠ I – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I. Nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1996.

BRMŠ II – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II. XVI amžius*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius, 2001.

LPG – Mannhardt W., *Letto-preussische Götterlehre*, Riga, 1936.

Erazmas Stela
APIE PRŪSIJOS SENYBES

Viršelio dail. Tomas Vyšniauskas

Tiražas 1500 egz. Užsak. Nr.52
Išleido leidykla „Aidai"
Tilto g. 8/3, 2001 Vilnius
Spausdino UAB „Petro ofsetas"
Žalgirio g. 90, 2600 Vilnius